

11617

PANTEPOPTES MANASTIRI
KİLİSESİ

- ESKİ İMARET CAMİİ -

YELDA YALAMAN
İSTANBUL 1990

Savunmaya girebilir
İşleri

Y. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ

I-ÖNEMİ

A-Bizans Devrinde

B-Türk Devrinde

II-TARİHÇESİ

A-Bizans Devrinde

B-Türk Devrinde

III-ESER HAKKINDA YAZILMIŞ ARAŞTIRMA VE YAZILAR

IV-KİLİŞENİN MİMARİ DURUMU

A-Plan Şekli ve Kısımları

a-Dış Narthex

b-İç Narthex

c-Alt Yapı

d-Naos

e-Apsis

f-Pastophorion Mücreleri

g-Kubbe

h-Gynekaion

B-Bugünkü Mimari Durumu

a-Plastik Süsleme

b-Dış Cepheler

1-Kuzey Cephesi

2-Batı Cephesi

3-Güney Cephesi

4-Apsis Cephesi

5-Üst Örtü

V- TÜRK DEVRI EKLERİ

VI- MALZEME VE TEKNİK

VII- 1990 YILI ÇALIŞMALARI

VIII- KARŞILAŞTIRMA

A- Plânl Dolayısı ile

a- İstanbul'daki Örnekler

b- Anadolu'daki Örnekler

c- Diğer Çevrelerdeki Örnekler

d- Pastophorion Hücrelerinin Yonca Plânl ve İç Narthexi-
nin Elips Olması Dolayısı ile

e- Alt Yapısı Dolayısı ile

f- Gynekaionu Dolayısı ile

B- Süslemesi Dolayısı ile

a- Güney Cephesindeki Meander Frizi Dolayısı ile

b- Güney Cephesindeki Güneş Kursları Dolayısı ile

IX- DEĞERLENDİRME

X- SONUÇ

XI- PLAN-KESİT-FOTOĞRAF LİSTESİ

XII- BİBLİOGRAFYA

XIII- BİBLİOGRAFYA KISALTMALARI

ÖNSÖZ

İstanbul kuruluşundan bugüne dek büyük imparatorluklara başkentlik etmiştir. Bu büyük imparatorluklardan biri olan Bizans imparatorluğu devrinde Bizanslılar şehre siyasi ve kültürel hüviyetleri doğrultusunda uygun bir görünüm vermişlerdir. Gerek dini gerek askeri ve gerekse profan yapılar ile İstanbul hristiyanlaşmış bir Roma şehri görüntüsüne kavuşmuştur.

Bizans imparatorluğu'nun yaklaşık 1000 sene boyunca İstanbul'da meydana getirdiği dini askeri ve profan yapılar çeşitli araştırmacı ve bilim adamları tarafından incelenmiş ve incelenmektedir. Bazı yapılar detaylı bir şekilde araştırılırken, bazıları hakkında fazla bir inceleme yapılmamıştır.

Tez konumu oluşturan bugünkü adı ile Eski İmaret Camii 1990 yılı yazında halen caminin imamı olan Ata Durmaz tarafından yapılan ve şüphesiz ki bilimsel hüviyeti olmayan bir açma çalışmasına sahne olmuştur. Bunun sonucu olarak yapının özellikle iç mekân ve dış cephelerindeki plâstik süslemeler zarar görmüştür. Bu çalışma tezimin sonuçlandığı Eylül ayı sonunda halen devam etmekteydi.

Hakkında bugüne kadar diğer Bizans yapılarına oranla daha az araştırma yapılmış olan ve günümüze kilisesinden başka hiç biriminin ulaşamadığı konumuzu teşkil eden Pantepoptes Manastırı Kilisesi'ni bana araştırma olanağı sağlayan ve danışmanlığımı yapan sayın hocam Prof. Dr. Semavi EYİCE'ye teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez aşamasında benden yardımlarını esirgemeyen

sayın hocam Yard. Doç. Dr. Mehmet İ. Tunay'a ve bölümümüz uzmanı sayın Münevver Keşoğlu'na da ayrı ayrı teşekkür ederim.

Yelda YALAMAN
İstanbul 1990

GİRİŞ

Bugün Fatih Belediyesi sınırları içinde yer alan Zeyrek semtinde bulunan Eski İmaret Camii,, eski adıyla Pantepoptes Manastırı Kilisesi I. Alexios Komnenos (1081-1118)'un annesi Anna Dalassena tarafından yaptırılarak Pantepoptou-"Her şeyi gören" İsa'ya sunulmuştur. Manastırın esasının 1081-1090 yılları arasında kurulduğu ileri sürülebilir. Semavi Eyice'ye göre I. Alexios Komnenos 1081-1118 yıllarında hükümdar olduğuna göre yapı XII. yy. başlarına doğru inşa ettirilmiştir.

I. Basileios (867-886) tarafından kurulan Makedonya Hanedanı (867-1056) 1056 yılında VIII. Konstantinos'un kızlarından Theodora'nın ölümü ile son bulmuştur. Daha sonra imparatorluk uzun sürmeyecek olan Dukas Hanedanı'nın (1059-1078) ve generallerin eline geçmiştir. 1059 yılından 1081 yılına dek altı imparator birbirini ardınca tahta çıkmıştır. Ardından orduda başkan olan I. Alexios Komnenos 1081 yılında tahtı ele geçirerek Komnenos'lar Hanedanı'nı(1081-1185) kurmuş oldu. Böylelikle XII yy. da imparatorluk Dukas Hanedanı zamanındaki karışıklık döneminden sonra eski gücüne kavuştu.

Bu siyasi gücün paralelinde sanat faaliyetleri de gelişti. İmparator I. Andronikos'un (1183-1185) 1185 yılında öldürülmesi ile II. İsaakios Angelos tahtı ele geçirdi.(1185-1195) Böylelikle imparatorluk 1204 yılında IV. Haçlı Seferi ile şehri Latinlere teslim edecek olan Angelos Hanedanı'nın (1185-1204) beceriksiz yönetimine geçmiş oldu.(1)

(1) Semavi EYİCE:Les Eglises, s:275

Komnenoslar döneminde inşa edilen Pantepoptes Manastırı Kilisesi yunan haçı plânı içeren bir kilisede olması gerekli her türlü plân ögesine sahiptir. Dört sütuna dayalı kubbesi, haç kolları, narthexleri, U şeklindeki gynekaionu ile bu plân tipinin İstanbul'daki fazla büyük olmayan en dikkat çekici örneğini oluşturur.

I-ÖNEMİ

A-Bizans Devrinde

Haliç'e hakim yüksekçe bir tepe üzerinde Aya Kapı (Azize Theodosia Kapısı) civarında inşa edilmiştir. Güneyinde liman ve Haliç'e uzanan durumu ile yüksekte kurulmuş olması Pantepoptes Manastırı'nın önemini arttırmıştır. Nitekim bulunduğu mevki dolayısı ile 1204'te V. Alexios Murtzuphlos karargâhını buraya kurmuş ve Haçlıların karadan, denizden saldırılarını buradan karşılamaya çalışmıştır. Yapı 1204'teki bu olaya dek dünyanın gözüne çarpmamış, bu tarihten sonra gerek Latin işgali sırasında ve gerekse daha sonra önemli bir manastır durumuna geçmiştir.

Pulgher, yapının birkaç boştanın çevrelediği, Haliçe hükümdar meden çok yüksek bir nokta üzerinde yerini bulduğunu söyler.(2)

Janin, Anna Dalassena'nın yapıyı 1087'den önce Havarion Kilisesi'nin 400-500 m. doğusunda bir tepenin üzerinde kadınlar manastırının kilisesi olarak inşa ettirdiğini ve buradaki daire-sine çekilip, kısa bir süre sonrada öldüğünü belirtir.(3)

Manastırın kuruluşu şüphesiz I. Alexios'un saltanatının başlangıç yeri olmuştur. Çünkü hırslı bir mizaca sahip olan annesi Anna Dalassena oğlu ile birlikte yirmi yıl süresince imparatorluğu yönetmiştir.

(2)D. PULGHER: Les Anciennes Eglises Byzantines de Constantinople

Wien,1878,, s:27

(3)R. JANİN : Eglises,, s:513

Latinlerin 1204-1261 yılları arasındaki işgali sırasında 57 yıl boyunca Pantepoptes Manastırı da diğer manastırlar gibi kutsal sayılmıştır. Latinlerin işgalinden 1453 yılına dek bu önemini kaybetmemiş ve fetih ile birlikte Türklerin eline geçmiştir.

B-Türk Devrinde

1453 yılında Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra diğer Bizans yapıları gibi Pantepoptes Manastırı da Osmanlı sosyal ve dini hayatı içinde yerini almıştır.

Manastırın tüm birimleri kilisesi ile birlikte Müslümanlığa hizmet edecek şekilde düzenlenmiştir. Papaz odaları medresenin yatakhane, şapeli dersane olarak kullanılmıştır. Fatih'in kendi külliyesinin inşası bittiğinde ise şapel camiye,, papaz odaları zaviye haline getirilmiştir. Eski İmaret Camii adını alan yapının çevresinde aynı adla anılan mahallesi de oluşmuştur.

Günümüze bu adla gelen cami ibadete açık olup, sadece ezan saatlerinde cemaatin namaz kılması için kullanılmaktadır.

II-TARİHÇESİ

A-Bizans Devrinde

Pantepoptes Manastırı I. Alexios Komnenos'un annesi Anna Dalassena tarafından oğlunun hüküm sürdüğü dönem olan 1081-1118 yılları arasında ihşa edilmiştir.(4)

Anna Dalassena 20 yıl boyunca oğlu ile birlikte imparatorluğu yönetmiştir. Bizans tarihinde dikkat çeken bir kadındır. Çok gayretli ve zekî olan bu kadın uzun bir tecrübe devresinden sonra devlet yönetiminde büyük bir bilgi sahibi olmuştur.(5) Yüksek bir ikna kabiliyeti olan Anna Dalassena daha gençlik yıllarından itibaren ciddi davranışları ile etrafındakilere hükmetmeyi bilmiş ve etkili olmuştur. Olgunluk çağında ihtiyatlı, zekâ bilgi ve enerjisi ile de iki oğluna destek olarak önce iktidarı ele geçirmiş daha sonrada imparatorluğu yönetmeye başlamıştır. Nitekim Anna Dalassena Alexios henüz imparator olmadan önce kardeşi Isaakios'un da yardımı ile Alexios'u yanına alarak imparator III.Nikephoros Botaneiates'in (1078-1081) karısı Maria'nın yanına sokulmayı başardı. Nihayet Anna Dalassena entrikaları sonucu oğlu Alexios'u tahta geçirmeyi başardı. (1081) Annesinin çok becerikli bir kadın olduğunu bilen Alexios iktidarı ele geçirdiğinde tüm devlet yönetimini annesine bırakarak askerî konularla uğraşmaya başladı. Alexios'un annesine olan itimat ve sadakatî tamdı. Nitekim Anna Dalassena devlet idaresini oğlu ile paylaşmakla kalmamış, aynı zamanda bir süre imparatorluğun gerçek

(4) RİCHTER, s:239'da I.Alexios Komnenos'un annesi Anna Dukaina olarak geçer.

(5) Anna Komnena:Alexiade,s:XIII-XIV

hakimi olmuştur. Anna Dalassena'nın ihtirası sadece kendi duygularını tatmin değildi. Kendisi,, ailesi içinde çocuklarının ser-
vetini taht yerine bir takım evlilik bağları oluşturmak sureti-
yle meydana getirmiştir. Bu evlilik bağları sonucu çocuklarını Du-
kas'lar,, Diogenes'ler ve Botaniotes'ler gibi tahta çıkmış olan
ya da henüz tahta çıkan aileler ile birleştirmiştir. Bu analık
ihtirasının yanı sıra Anna Dalassena çok dindâr bir kadındı.
Oğlunun tahta çıkmasından sonra ihtirasını tatmin eden Anna bir
manastıra çekilmek istemiş ancak oğlu Alexios annesini bu kara-
rından zorlukla vazgeçirmişti. Bunun sonucu olarak Anna Dalasse-
na bir yandan devlet işleriyle ilgilenirken diğer yandan da dinî
görevlerini yerini getirmişti.

Ancak Anna Dalassena'nın bu dindarlığına kuşku ile bakıl-
malıdır. Çünkü O'na göre imparatorluk haçı dışında diğer haçla-
rın değeri yoktu. (6) Anna'nın ihtirasının ne derece fazla ol-
duğu buradan anlaşılabilir. Hristiyanlığın simge elemanlarından
olan haç dahi siyasi güç ile birlikte yer almadıkça Anna Dalas-
sena için hiç bir değer taşımamaktadır. Bundan başka O'nun ka-
dar dindar bir kadının Dukas ailesine karşı takındığı düşmanca
tavır dikkat edilmesi gereken bir husustur.

Anna Dalassena siyasi ihtirasının yanı sıra sahip olduğu
güçlü dinî duygularının bir sonucu olarak oğlunun imparatorluk
süresi içinde konumuzu oluşturan Pantepoptes Manastırı'nı kur-
durmuştur. Yönetimi oğluna bırakmasının ardından bu manastırda-
ki dairesine çekilmiş ve birkaç hafta sonra da orada ölmüştür.

Bu manastırın tarihi üzerine çok şey bilinmemektedir.

(6) Anna Komnena: Alexiade, s:XVI

Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nin Bizans imparatorluğu dönemindeki tarihçesi üç kısımda incelenebilir:

- Kuruluşundan Latin işgali dönemine kadar,
- Latin işgali dönemi,
- Latin işgalinden 1453 yılına kadar olan dönem.

Pantepoptes Manastırı kuruluşundan 1204'e kadar olan dönemde kilise ile yönetim arasında çıkan uyumsuzluklar nedeni ile bir süre kapatıldı.(7) Bu arada Pantepoptes Manastırı hapishane olarak kullanılmış ve ihtilalde rol oynayan kişiler cezalarını burada çekmişlerdir.

Bu olayların haricinde kuruluşundan 1204 yılına kadar manastırda kayda değer bir olay geçmemiştir.

1204 yılında düzenlenen IV. Haçlı Seferi sırasında Bizans'ı V. Alexios Murtzuphlos yönetmektedir. İmparatorluk vasıflarından yoksun olan Murtzuphlos şehri Haçlılara teslim eden imparator olmuştur.

1204 yılında Pantepoptes Manastırı hemen yanında bir çarpışmaya sahne olmuş ise de yakınında meydana gelen bu çarpışmadan pek fazla zarar görmeden çıkabilmiştir. Bu manastırın yakınına karargâh olarak seçilmesi yapının bulunduğu tepenin Haliç'e

(7)R. JANİN:Eglises, s:513'te 1181'de Patrik Theodosius'un Ioannes Cesar'ın çıkarttığı ayaklanmadaki hoşnutsuz tutumunun, manastırın bir süre için protosebastas II. Alexios Komnenos tarafından kapatılmasına neden olduğunu yazar. Ayrıca buna bağlı olarak iki yıl sonra I. Andronikos Komnenos plâni hazırlayan general Andronikos Lapardas'ın bu manastıra kapattırdı.

hakim stratejik bir nokta olduğunu gösterir.(8)

1204 yılında V. Alexios Murtzuphlos'un kaçıışı ile Haçlılar şehre girmeyi başarmışlar ve böylece İran, Arap, Avar ve Bulgar saldırılarına dayanmış olan kent Haçlı ve Venediklilerin eline geçmiştir.(9) Böylelikle 1204'ten 1261 yılına dek İstanbul'da sürecektir olan Latin hakimiyeti başlamıştır.

Latinlerin 1261 yılına dek süren işgalleri sırasında 57 yıl boyunca diğer kilise ve manastırlar gibi Pantepoptes Manastırı da kutsal sayılmıştır. Manastır bünyesinde azizlerden kalan pek çok kutsal eşya ve kemik kalıntılarına saklamaktaydı. Bunlar arasında Tanrı'ya, İsa'ya ve dine ait pek çok tasvir ve kutsal parçalar bulunmaktaydı. Tüm bu kutsal parçalar işgal sırasında Venedik'e taşınmıştır.(10)

(8) MİLLİNGEN, Byzantine Churches, s:214'te bu olayı etraflıca anlatmıştır. Haçlılar 12 Nisan 1204'te şehri kuşattıklarında V. Alexios Murtzuphlos karargâhını kilisenin yanına kurmuştur. Murtzuphlos düşman donanmasının kendi mevkiine denizden, gemilerden inen Flaman şövalyelerinin de karadan şiddetli saldırısını görünce çadırını dahi toplamadan kaçmıştı.

(9) Georg OSTROGORSKY, Bizans Devleti Tarihi, s:386'da haçlı ve Venediklilerin eline geçen o zamanın en büyük kültür merkezinin en değerli hazine ve yapılarının üç gün süre ile yağmalandığını yazar.

(10)E. MAMBOURY: Constantinople, Guide Touristique, s:269

Pantepoptes Manastırı Latinlerin eline geçtiğinde Venedikli San Giorgio Maggiore Benediktin'lere verildi.(11)

Tarikat papazları olan Benediktinlerin Latin İmparatorluğu'nun son zamanlarına kadar manastırda kalmadıkları anlaşılmaktadır. Aslında 15 Ekim 1244 tarihinde Heraklia Metropolitliği yapıyı sağlam ve iyi durumda muhafaza edeceğini, gelirlerini de San Giorgio'ya göndereceğini açıklamıştır.(12) Böylece manastırın onlarca kiralanmış olduğu anlaşılır.

1261 yılında Latin işgali sona ermiştir. Bizanslı rahipler Latinlerin gidişinden hemen sonra Pantepoptes Manastırına gelmişler ve manastırdaki hayat normal seyrine kavuşmuştur.(13)

(11) R. JANİN: Eglises, s:514'te San Giorgio Maggiore'nin manastırı 1206'da teslim aldığını yazar. Manastırın ilk başkanı Poul olmuştur ve 1220'ye dek bu görevde kalmıştır. Bu tarihte San Giorgio Maggiore Kilisesi'nin başkanı olmuş, iki yıl sonra Pantepoptes'te olduğunu bildiği V. Konstantin'e benzetilerek şehit edilen Aziz Poul'un rüliklerini elde etmek istemiştir. Bu olayın devamı JANİN, REB, s:176'da anlatılır. Poul'un huzursuzluklara neden olmamak için tüm tedbirleri aldirdığı, nitekim 21 Mayıs 1222'de Marino Sfarlato'nun söz verdiği gibi rahibin vücudunun parçalarının San Giorgio Maggiore Kilisesi'ne konulduğu belirtilmiştir.

(12) R. JANİN: Eglises, s:514

(13) F. DOLGER, Regesten'de 1274'de Patrik I. Athanase'nin (1289-1293,1303-1309) burada rahip olduğunu, 16 Ekim 1293'te istifa etmek zorunda kaldığı zaman Pantepoptes'te bulunan rahiplerden birisi Athanase'nin halefinin bir Ioannes olacağını açıkladığını yazar.Nitekim bu XII. Ioannes olmuştur.

Ağustos 1342'de Saint Synod Pirgion şehrinde eklesiyastik metropolünün kalitesi hakkında bilgi sahibi olmak üzere Pantepoptes'te bulunan bir nomocanon'u esas kabul edilmiştir. Bessarion, Pantepoptes Manastırı'nda Aziz Basileios'a ait el yazma iki eser gördüğünü beyan etmiştir. Bunlardan biri çok eskilere dayanır. Ancak gerçek tarihi bilinmemektedir. Diğerisi ise XIII. yy. a aittir. Her iki eserde de kutsal ruhun baba ve oğlunun ayinlerine yer verilen bir pasaj mevcuttur. Bessarion açıklamasına devamla Demetrios Kydones'in eserlerinin sahte olmadıklarını saptadığını söylemiştir. (14)

Pantepoptes Manastırı bir kütüphaneye de sahiptir. Nitekim Vatikan'daki XIV. yy. a ait bir yazma (Gr 604) kısmen Pantepoptes'e ait bu yazmadan kopya edilmiştir. Bu yazmada Aziz Mathien hakkında bir yorum ve Aziz Ioannes Khrysostomos'un bir vaazı yer almaktaydı. Her iki kopya da "Tou Bassou" Manastırı'nda baş rahip Gregoiro tarafından kopya edilmişti.

1295 yılında ise II. Andronikos'un bir krizobülü Pantepoptes Manastırı'nın Bolakos Manastırı ile birleştiğini belgeler.

(14) R. JANIN: Eglises, s:514

B- Türk Devrinde

1453 yılında Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra diğer Bizans yapıları gibi Pantepoptes Manastırı da Osmanlı sosyal ve dini hayatı içinde yerini almıştır. Ayrıca Ayasofya vakfına dahil edilmiştir.(15)

Fatih'in kendi külliyesi içinde yer alan medreseleri yapılmadan önceki ilk medreseler Ayasofya,,Zeyrek Pantokrator ve konumuzu teşkil eden Pantepoptes Manastırı olmuştur. Manastırın papaz odaları denilen 35 hücreli medresede öğrenim gören öğrencilerin yatakhaneleri,, şapel ise dersane olarak kullanılmıştır. Fatih Camii ve medresesinin inşasından sonra da şapel kısmı cami,, 35 hücreli papaz odaları ise imaret halini almıştır. Caminin adı buradan gelmektedir. Bugün için 35 hücreden iz yoktur.(16) Bu dönüşüm Fatih manzumesinde "Nevafil için müdâvim-i tâât ve ibâdât olanlara vakfeyleyip camie,, tahsil ve medrese kısmını da imaret olarak tertip etti" şeklinde söz edilmektedir.(17)

Yapı camiye çevrildikten sonra mahallesi oluşmuştur. Eski İmaret Camii Mahallesi Haydar Caddesi ile Kadı Çeşmesi arasındaki bölümdür. Tahsin Öz ise yerini Fatih Haydar Yokuşu,, Asar Sokak olarak belirtmiştir.(18)

Vakıf Tahrir Defteri Fatih Sultan Mehmet'in diğer bazı

(15) Hüseyn Ayvansarayi: Hadika, C.I, s:67

(16)E.H. AYVERDİ:Fatih Devri Mimarisi, s:29

(17)E.H. AYVERDİ:Fatih Devri Mimarisi, s:14

(18)T. ÖZ:İstanbul Camileri,, C.I, s:52

hayratını yazdığı halde her nedense bu yapıyı Zeyrek Camii gibi ayrı bir mahalle olarak almamış ancak bazı vakıfların mahallesi bulunduğu için örneğin 504. sayfasında Mahalle-i Eski İmaret şeklinde kaydetmiştir. Yine Fatih Vakfiyeleri'nde caminin beş vakit namazın kılınması haricinde her türlü ibadetin yapılabilmesi için inanan kadın ve erkeklere açıldığı belirtilmiştir.(19) Beş vakit namazı kaldırmak üzere camiye hergün için 5 akçe karşılığı 1 imam, 2'şer akçe karşılığı 2 müezzin, 20akçe karşılığı caminin temizlik işlerine bakacak olan 1 kayyım ve ayniyat giderleri için de 1 akçe ayrıldığı yazılıdır.(20)

Yapı Türk devri boyunca önemli bir olaya sahne olmamıştır. Yalnız XVI. yy'ın ikinci yarısında Eski İmaret Camii'nin duvarlarına bitişik evler yapılmasını önlemek üzere yazılan 980.(1572/73) tarihli bir fermanla yapının etrafında 3.79 m. genişliğinde boşluk bırakılması istenmiştir. Yapı büyük yangınlarda zarar görmüş ancak 1918'de Haliç kıyısından başlayarak Fatih'e çıkan yangından kurtulmuştur.

Hadikat-ül Cevami'nin I. cildinde 33. sayfada mahallesi olduğu bildirilmekte olduğu halde 1922 cetvelinde bu isimde bir mahalle yoktur. Şimdi de Sinan Ağa Mahallesi içindedir.(21) Bugün için cami namaza açıktır.

(19) Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1938, No:59, s:205-206

(20) Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1938, No:316,, s:257

(21) E.H. AYVERDİ: Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri,, s:20

III- YAPI HAKKINDA YAZILMIŞ ARAŞTIRMA VE YAZILAR

Pantepoptes Manastırı Kilisesi veya bugünkü Eski İmaret camii plânı bakımından benzerleri içinde ilginç bir örnek oluşturduğu halde Bizans'ın diğer İstanbul kiliselerine oranla çok az incelenmiş ve hakkında aynı oranda araştırma yapılmış bir eserdir. Eski gravürleri mahdut sayıda olduğu gibi fotoğrafları da çok azdır.

Evliya Çelebi Seyehatname'sinde Eski İmaret Camii'nden bahsetmiştir.

Hüseyin Ayvansaray-ı Hadikat-ül Cevami adlı eserinde yapının Türk dönemine ait bilgiler vermektedir.

Paspates'in kitabında yapının kısa bir tarihçesi ile mimarisinden başka bir de gravür yer almıştır.

Pulgher eserinde Pantepoptes Kilisesinin ilk rölevesini çizmiştir.

Forchheimer ile Strzygowsky ortak çalışmaları olan kitaplarında Pantepoptes'in alt yapısından ölçüler vererek bahsetmişlerdir. Bu kitap aynı zamanda İstanbul'un Bizans devri su sistemine dair en geniş ve bilimsel bir çalışma örneğidir. Bir su tesisleri uzmanı olan Ph. Forchheimer ile doğu sanatları konusunda çalışmaları bulunan Strzygowsky'nin birlikte oluşturup 1893'te yayımladıkları kitap, İstanbulun o sıralarda bilinen Bizans devri sarnıçları hakkında en geniş bilgi veren ana eser olmuş ve bu özelliğini bu güne dek korumuştur.(22)

(22) S.EYİCE: "İstanbul'un Bizans su Tesisleri", Sanat Tarihi

Araştırmaları Dergisi, C.2, sayı:5, s:3

Gurlitt büyük eserinde Pantepoptes'ten de bahsederek, kısaca mimarisini belirtmiştir.

Millingen Byzantine Churches in Constantinople adlı kitabında yapının tarihçesinin yanısıra mimarisi ve Türk devri eklerine de yer vermiştir.

Jean Ebersolt ile Adolphe Thiers'in ortak çalışması olan Les Eglises de Constantinople, Pantepoptes Manastırı Kilisesi hakkında oldukça detaylı bir bilgi vermektedir. Yapının tüm mimari öğeleri tek tek ele alındıktan başka, plastik süsleme ve cephe detaylarına da değinilmiştir. Thiers yeni rölevelerini gizmiştir.

Oskar Wulff kitabında yapının yeri ve yaptıranı hakkında kısa bir bilgi vermiş ve bu kilisenin Bizans mimarlık tarihi içindeki yerini tespit etmeye çalışmıştır.

Charles Diehl Manuel d'art Byzantin isimli kitabında Eski İmaret Camii'ne çağdaş yapılar ile analogik bir yaklaşımda bulunmuştur.

Brunoff REG ve BNJ dergilerinde Pantepoptes'ten bahsederken diğer kiliseler içinde savunduğu beş nefli kilise tezini bu yapı içinde geçerli saymış ve açıklamaya çalışmıştır.

Ebersolt Monuments d' architecture Byzantine adlı kitabında Eski İmaret Camii'ndende bahsetmiştir.

Mamboury Guide Touristique'inde bir turist rehberi çerçevesi içinde yapıdan ana hatları ile bahsetmiştir.

Kollwitz Raemische Quartalschrift dergisi 42 numarada Brunoff'un beş nefli bina tezini kanıtlar göstererek çürütmeye çalışmış ve galeriye çıkışın nasıl yapıldığı konusuna çözüm getirme çabalarına girmiştir.

Schneider'da "Byzanz" ında Brunoff'un yapı hakkında öne sürdüğü tezleri çürütmeye çalışmıştır.

Tahsin Öz "İstanbul Camileri" adlı kitabının I. cildinde Eski İmaret Camii'nin yerinden bahsetmiştir.

Ekrem Hakkı Ayverdi "Fatih Devri Mimarisini" isimli eserinde Pantepoptes Manastırı'nın mimari bölümlerinin camiye çevrildikten sonra nasıl kullanıldığı hakkında açıklamalarda bulunmuştur.

Prof. Dr. Semavi Eyice'nin 1955 yılında İstanbul Petit Guide a travers les Monuments Byzantins et Turcs adıyla yayımlanan kitabında yapının mimari ve cephe süslemelerinden bahsedilmektedir. Ayrıca süslemeden günümüze kalan bölümler ele alınmıştır.

Yine Ekrem Hakkı Ayverdi'nin "Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri" isimli eserinde Fatih vakfiyelerine dayanılarak bilgiler verilmiştir.

Krautheimer, Early Christian and Byzantine Architecture adlı eserinde Pantepoptes Manastırı Kilisesindeki plastik süslemeleri XII. yy. genel süsleme ekolu çerçevesi içinde ele almıştır.

Prof. Dr. Semavi Eyice Les Eglises Byzantines adlı makalesinde Pantepoptes hakkında detaylı, geniş bir çalışma ortaya koymuştur.

Janin "Geographie" sinda yapıyı "kuruluş", "tarih", ve "yeri" olmak üzere üç bölümde incelemiştir. Tarih bölümünde yapının kuruluşundan 1204'e kadar, 1204-1261 Latin işgali ve son dönem teferruatlı bir biçimde ele alınmıştır.

Mango Architettura Byzantina adlı eserinde Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nin hem plânı hem de süslemesine analogik bir yaklaşımda bulunmuştur.

Müller "Wäener Bildlexikon zur Topographie İstanbuls" isimli kitabında İstanbul yapılarını genel bir anlatım doğrultusunda

ele almış yapıların en belli başlı özelliklerini belirtmiş, dolayısı ile Eski İmaret Camii'ne de değinmiştir.

IV- KİLİSENİN MİMARİ DURUMU

A- Plân Şekli ve Kısımları

a- Dış Narthex.

Naos ve iç narthex ile ilk şeklini bulan Pantepoptes Manastırı Kilisesi'ne Palaiologos'lar devrinde exonarthex dediğimiz bu en batıda kalan bölüm eklenmiştir. Söz konusu bölüm yapı ile aynı genişliğe sahiptir.

Bu hol üç bölüme ayrılmış, yan bölümler çapraz tonoz ile, orta bölüm ise alçak ve penceresiz bir kubbe ile örtülmüştür. Bu üç bölüm fetihten sonra Türkler döneminde iki sivri kemer ilavesi ile daha belirgin bir hale getirilmiştir.(23) Bu sivri kemerler duvarlara dayalı iki doğuda iki batıda olmak üzere dört paye ile taşınır. Kubbe eteği ile duvarların kesiştiği yerde yer alan korniş sivri kemerlere destek olan bu payeler tarafından gizlenmiştir.(24) Bu payelerin arkasında kalan korniş bölümleri yapının bütün bölümlerini dolaşan korniştir. Büyük bir ihtimal ile yapıdaki korniş bütünlüğünü bozmamak için Türkler döneminde sadece payelerin üzerine fazla geniş olmayan plastik etkisi diğer kornişe nazaran daha az olan bir korniş dolaşır.

Exonarthex ile esonarthex arasında geçişi sağlayan üç açıklık mevcuttur. Bunlardan ana eksen üzerinde yer alan merkezi olanı diğer iki kapıdan daha geniş, daha yüksek ve daha süslüdür. Kırmızı porfirden pervazlı bu kapının bordürleri lentosu ile birlikte

(23) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises, s:172

(24) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises, s:172

orjinaldir.(Resim 1) Üzerinde sıra ile plastik süsleme hakimdir.Ya-
tay üst korniş diğer bölümlere nazaran dışarı oldukça taşkın bir du-
rumdadır. Bu lentonun üzerinde spiral olarak yerleştirilmiş asma dal-
ları arasında haç bulunur. Bu asma dalları zayıf kabartma olarak or-
taya çıkar.(25) Asma dalları arasında kalan haçları üç köşesi yuvar-
latılmış, en alt kolu ise kaide oluşturacak şekilde genişletilerek
sonuçlandırılmıştır. Bu haçlar yüzeyi oldukça aşmış durumdadırlar.(26)

Ortadaki kapının sağ ve solunda kalan kapılar ortadakinden
daha kısa ve daha dardır. Beşik tonozlu birer geçiş şeklinde düşünül-
müşlerdir. Tonozların iç narthexe bakan yüzlerinde yer alan kapılar
düz bordürlü olarak bırakılmış, dış narthexe bakan yüzler ise kırmızı
porfirden gösterişli bir şekilde düzenlenmişlerdir. Bu iki yandaki
kapılardan kuzey tarafındaki kapı dış narthex yönünde kırmızı porfir-
den olup dışarı taşkın kademeli bir lentoya sahiptir.(Resim 2) Bu
kademeli girişin tam ortasında bir haç motifi yer almıştır. Bu kapı-
nın yan çerçeveleride yine kırmızı porfirdendir. Beşik tonozun iç
narthexe bakan yönünde ise porfir kapı olmayıp, düz bir geçiş gö-
rünümündedir.

Dış narthexden iç narthexe yol veren güney tarafındaki ge-
çişte ise beşik tonozlu bölümün iki yönünde de kapı vardır. İç
narthex tarafındaki daha gösterişsiz,, dışarı taşkın lentosu olma-
yan düz bir çerçeve şeklindedir. Bu geçişin exonarthex yönünde ki
kapı ise yine kırmızı porfirden olup,, dışarı taşkın kademeli lento-

(25) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises,, s:181

(26) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises,, s:181

tosunda- kuzey tarafındaki kapıda olduğu gibi-tam ortada bir haç motifi bulunur.(Resim 3) Bu güney tarafındaki geçişin iç narthex yönünde sade, gösterişsiz düz bir porfir kapı olduğuna göre kuzey yönündeki kapı da bu şekilde olmalıdır. Ancak bugün için bu kapı çerçevesinden hiç bir iz yoktur.

Exonarthexden yapının dışına ana eksen üzerinde yer alan tek bir kapı ile geçilir. Orjinalinde exonarthexden dışarıya üç açıklık ile geçilmekteydi. Üçüde yuvarlak kemerli olan bu açıklıklardan bugün sadece ortadakinaana kapı açık,, diğerleri örülü küçük birer yuvarlak kemerli niş şeklindedirler. Orta kapının yuvarlak kemerli üst bölümünde kemerin kilit taşına doğru simetrik olarak iki yanda birer oyuk bulunur. Bu merkezi çıkışta bugün ahşap alade iki kanatlı bir kapı yer almıştır. Bu kapının yüksekliği fazla değildir.

Exonarthexin kuzey duvarı kapalıdır. Güney duvarında ise önceden kapı olduğu anlaşılan ama bugün tabandan yarıya kadar örülmüş yuvarlak kemerli bir pencere bulunur.(Resim.4)

Dış narthexden iç narthexe geçilir.

b- İç Narthex

Naosa geçiş için bir hazırlık mekânı oluşturan bu bölüm Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nin tüm batı cephesi boyunca uzanır. Naosa üç kapı ile geçit veren iç narthex iki kemer ile üç bölüme ayrılmıştır. (Resim 5) Bu bölüm galeri ile birlikte düşünülmüştür. İç narthexin üst katı olduğu gibi gynaecaeionu tahsis edilmiştir. kuzey ve güney bölümleri dışa doğru yuvarlatılmış olan iç narthexin bu özelliğinden karşılaştırma bölümünde bahsedilecektir.

Bugün iç narthexin kuzeyinde yer alan küçük bölüm daha sonra örülerek kapatılmış bir kapı ile dışarıya açılmaktaydı. (Resim 6) Ebersolt kapı pervazlarının görülebildiğini söyler. (27) Güney tarafında ise önceden kapalı olan bölüm 1990 senesinde yapılan çalışmalar sırasında açılarak demir bir kapı ile giriş-çıkış sağlanmıştır. (Resim 7) İç narthex hem kuzey hem de güney yönünün kapalı olması dolayısı ile karanlık idi. Ancak son çalışmalarda güneye açılan bu kapı sonucu ferahlamış görünüyor.

Yapının içini boydan boyda dolaşan korniş iç narthexide üst seviyede boydan boyda katetmektedir. Bu korniş ile çapraz tonozlu üst örtü arasında kalan niş şeklindeki boşlukların tympanon bölümlerinde belkide Khora Manastırı Kilisesi'nin iç narthexinde olduğu gibi Meryem'in hayatı ile ilgili sahneler tasvir edilmişti. Ancak bugün için böyle bir iz söz konusu değildir.

(27) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises, s:176

İç narthexden naosa üç kapı ile geçilir. Soldaki kapının lentosu 1990 senesindeki çalışmalarda olduğu gibi boyanmıştır. Ebersolt'a göre daha önceden bu kapı elden geçirilmiş, değiştirilmiş ve üzerini kaplayan kapı söveleri yerinde değildi.(28) Ortadaki merkezi kapının yerinde şimdi ahşap cami kapısı görülmektedir.(Resim 8) İç narthex kapı çerçevelerinin orjinalde mermer olduğu sağdaki kapıdan anlaşılmaktadır. Günümüze iç narthex kapı lentolarından gelebilen tek örnek olan bu sağ kapı lentosu üzerinde tam ortada sekiz yapraklı bir rozet bulunmaktadır. Bu rozetin en azından soldaki kapının lentosunda da olması muhtemeldir. Sağdaki kapının lentosu kırmızı porfir olup, dışarıya taşkindir. Ayrıca kademeli bir kesit vermektedir.

İç narthexin kapılarına oyuklar içine kırmızı taşlar yerleştirilmiş (29) ancak bunlar günümüze gelememiştir.

İç narthexde en iyi korunmuş bölüm zayıf kabartmalı plastik süslemedir. Bu süsleme kalp şeklinde olup, sonu kıvrılarak bitmektedir. Bu kalp şeklindeki motiflerin ortasında yedi yapraklı bitkisel bir kabartma, aralarında da küçük birer haç motifi yer almıştır.(30)

Millingen, yapının dış duvarlarının bazı yerlerinde evvelce mermer kaplama izleri gördüğünü öne sürmüştür.(31)

İç narthexin güney tarafında yer alan bir oyuktan kilisenin alt yapısına inilmektedir.

(28)EBERSOLT-THIERS:Les Eglises, s:172

(29)JANİN:Eglises, s:515

(30)EBERSOLT-THIERS:Les Eglises, s:181

(31)MİLLİNGEN, A.Von:Byantine Churches,s:216

c-Alt Yapı

Romalılar sahip oldukları şehirlerde zengin bir su şebekesinin varlığına çok önem vermişler ve Bizans öncesi İstanbul'unda da geniş bir su şebekesi kurmuşlardır.

Orta Bizans döneminden itibaren şehrin su ihtiyacını karşılamakta Romalıların kurduğu bu şebeke yetersiz kalmaya başlamıştır. Şehre Trakya'dan kemerler ile gelen su kuvvetli akmamaya başlamış ve şehrin içinde yapılan irili ufaklı sarnıçlar yağmur ve sızıntı suları ile dolmaya başlamıştır.

Üstü açık sarnıçlar adı altında toplanan gruba giren yapılar büyük su hazneleri şeklindedir. Bu üstü açık sarnıçların görevi Semavi Eyice'ye göre şehir içindeki kanallara dağıtılmak üzere dışarıdaki kanallardan gelen suların toplanıp biriktirilmesi-
mesidir.

Üstü kapalı sarnıçlar ise Bizans devrinde dış su yolları önemini kaybettikçe artmış, düzenli veya gelişigüzel bir plana sahip bu tür pek çok sarnıç inşa edilmiştir. Kapalı sarnıçların şehir düzeni içinde, şehrin ve büyük binaların su ihtiyacını karşılamak, engebeli bir toprak yapısından İstanbul'da araziye düzleyerek üzerine bina oturtulabilecek düzgün bir toprak sathı oluşturmak veya üstlerindeki binaya çevresindeki evlerden daha fazla yükseklik vermek gibi görevleri vardır. Bu yüzden bütün imparatorluk ve özel sarayların, manastırların büyük bir veya birkaç sarnıcı vardı. Örneğin, Büyük Saray'ın doğusunda kalan Mangan Sarayının olduğu yerde pek çok sarnıç yapıya mahzen teşkil etmekteydi. Küçükyaalı'daki Byras Sarayı'nın altında büyük kapalı bir sarnıç oluşturulmuştur. Büyük dini tesislerde ise, örneğin 461 tarihli Studios, 1136 tarihli Pantokrator ve XIII. yy. Pammakaristos manastırlarının sarnıçları vardı.

Belirli bir plâna sahip olan bu büyük sarnıçların dışında bir grup kapalı sarnıç daha vardır. Bunlar aslında su toplamak üzere yapılmadıkları halde, Bizans'ın son yüzyıllarında artık dışarıdan gelen kanallar tamamen işlemez hale geldiğinden, pek çok yapının hatta kilisenin altlarındaki mahzenler (belki de kyriptalar) su geçirmez harç ile sıvanarak su haznesi yapılmıştır.(32)

Bu şekilde sarnıç haline getirilmiş mahzenlerden biri de Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nin altında bulunan mahzendir.(33)

Gerçektende Eski İmarek Camii'nin altında bulunan bu bölüm mimarisi itibari ile bir sarnıç plâni arzmemektedir. Çünkü çok sütunlu Bizans sarnıçlarına benzememektedir. Bu bölümün bir mezar binası olabilme ihtimali kanâatimce yüksektir. Böylelikle Bodrum ve Gül Camii'ne benzemektedir.

Mimarisi: Kilise büyük bir plâna sahip olmasına rağmen yerin oldukça altında inşa edilmiştir.(34) Güney batıdan kuzey doğuya doğru inen meyilli bir arazi üzerine bir yapının oturabileceği şekilde düzenlenen bu alt yapının büyük bir bölümü bugün için su ile doludur.

Girişi günümüzde iç narthexin güney tarafındaki oyuktan, tahta sıradan bir merdâven ile sağlanmaktadır.

Bu alt yapı dört ana bölümden oluşmaktadır. Bir ana ve iki yan oda ile bu üç odayı enlemesine kesen bir ön odadan ibarettir. Bu enlemesine oluşturulmuş olan iç narthexin tam altına denk gelen

(32) Semavi EYİCE: "İstanbul'un Bizans Su Tesisleri", s:10

(33) Semavi EYİCE: "İstanbul'un Bizans Su Tesisleri", s:10

(34) C. GURLITT : Baukunst, s:39

yerdedir. Nitekim iç narthexden inildiğinde bu ön odaya ulaşılır. Söz konusu ön odanın uzunluğu 9,4 m. dir. Genişliği ise 2,7 m. dir. Ayrıca bu bölüme batıdan gelen (16x3,5)cm. ebadında bir taş boru yer alır. (Resim 9) Bu taş boru ön odanın batı duvarının tam ortasında bulunmaktadır. Herhalde bu taş boru alt sarnıç haline getirildikten sonra mekânda biriken suyu şehrin altındaki su kanallarına aktarıyordu.

Diğer üç odayı ayıran duvarlar 1,60 m. ile 1,80 m. kalınlığındadır. Ortadaki ana odanın boyu 13,9 m. , eni 3,8m. dir. Yanlardaki odaların ise boyları 12 m. genişlikleri 2 m. dir. (35)

Bugün yapının her dört bölümünde toprak ile dolu olup, doğu-batı yönünde uzanan üç oda kemerlerin kilit taşı seviyesine kadar su ile doludur. Bu doğu-batı yönünde uzanan odaların üzerleri beşik tonozlar ile örtülü olup, birbirlerinden ikişer yuvarlak kemer ile ayrılmışlardır. Duvarlar sıvanmıştır. İç narthexin hemen altında kuzey-güney doğrultusunda odada bu sıva üzerinde suyun çeşitli zamanlarda ulaştığı yükseklikler çizgiler halinde görülebilmektedir.

Günümüzde bu su gerektiğinde motor vasıtasıyla boşaltılmaktadır.

Bu bölüm kilisesin üst yapı plânına göre inşa edilmiş bir alt yapı olup, sonraları duvarları sıvanarak sarnıç haline getirilmiştir.

(35) J. STRZYGOWSKY-Ph. FORCHHEIMER: Wassebhaelter, s:107

d- Naos

Pantepoptes Manastırı Kilisesi Orta Dönem Bizans mimarisinin standart plan tipi olan kapalı yunan haçı biçiminde inşa edilmiştir.

Naosta ana kubbeyi taşıyan dört ince altıgen sütun yan duvarlara yuvarlak kemerler ile bağlanmıştır. (Resim 10) Haçın kolları beşik tonozlar ile örtülü olup, haç kolları pendentiflere destek olmaktadır. Doğudaki haç kolu İstanbul Kiliselerinin bema bölümlerinin özelliği dolayısı ile doğuya doğru diğerlerine nazaran daha uzamıştır. (Resim 11) Merkezi kubbe çok yüksek ve aydınlık olup nefe hükmeden bir görünüm arzeder. Haçın dört kolunu örten birer beşik tonoz kubbeyi kuvvetlendirmektedir. Yani bu dört beşik tonoz dekoratif olma özelliklerinden ziyade fonksiyonel bir nitelik taşımaktadırlar. Dört haç kolunda birbirine eşit değildir. Kuzey ve güney haç kolları, doğu ve batı haç kollarına nazaran daha büyüktür. Nitekim kuzey ve güney haç kollarının derinliği üç metre iken, doğu ve batı haç kollarının derinliği ikibuçuk metredir. (36)

Kubbeyi taşıyan dört altıgen sütunun kaide bölümleri - caminin diğer iç mekânı ile birlikte - tabandan yaklaşık 1 m. yüksekliğe kadar lambri ile kaplandığından bugün görülememektedir. (Resim 10) Gövde, sütun başlığı bölümüne dek altıgen olarak devam etmekte, başlık bölgesinde ise kare şekline dönüşüp haç kollarının beşik tonoz etekleri ve pendentiflere destek olmaktadır.

Naosun kuzey ve güney duvarları pencere açıklıkları ile teş-

kilâtlendirilmiştir. Her iki duvarda üç katlı pencere düzenine sahip olarak düşünülmüş ve her katta üzer açıklık meydana getirilmiştir. Sadece katlar arasındaki pencere büyüklükleri farklıdır. Kuzey duvarının alt pencere sırası bugün sıvan altında kalmış olduğundan gözülememektedir. Şu anda camide imam olarak görev yapan Ata Durmaz'ın verdiği bilgiye göre 1990 yılı yazında caminin içinde yapılan çalışmalar sırasında kuzey duvarındaki bu alt açıklıklar görülmüş ancak açılmamıştır. Üzeri de sarı boya ile boyanmış durumdadır. Kuzey duvarının üst pencere açıklıkları işlevini sürdürmektedir. (Resim 12) Güney duvarındaki açıklıklar ise halen tamam durumdadır. (Resim 19) Yukarıda belirtildiği gibi duvarların alt kısmı da 1 m. yüksekliğe kadar lambri ile kaplanmıştır.

Yapının plân özelliğinden dolayı hacin kolları arasında oluşan bölümler yapıları gereği hem pastaphorion hücrelerine, hem de naosa geçit vermektedirler. (Resim 10) Bu bölümlerin dördünün de üzeri çapraz tonozla örtülüdür. (Resim 13) Bu dört bölümden kuzey-doğuda kalanının kuzey duvarına denk gelen yüzünde yukarıdan aşağıya genişçe, beşik tonozlu bir niş uzanmaktadır. Bu nişin en üst kısmı yukarıda bahsettiğimiz son düzenlemeler öncesine kadar kapalıydı. Bu pencere bugün için açılarak işlevine kavuşmuştur. (Resim 14)

Batı ve güney yönleri yuvarlak kemerli yüksek geçişler şeklindedir. Bu geçişler güney-doğu bölümünde yerini bulan bölüm gibi naosa geçiş verirler.

Bu dört çapraz tonozlu mekânlardan güney doğuda kalan bölümde bu kez güney duvarına denk gelen yönde yukarıdan aşağıya uzanan beşik tonozlu bir niş yer alır. Ancak bugün için bu nişte herhangi bir açıklık söz konusu değildir. Bu bölümün kuzey ile batı yönündeki yuvarlak kemerli geçişler naosla olan iletişimi sağlamaktadır.

Güney ve batı haç kolları arasında kalan bölümde de diğer üçünde olduğu gibi güney duvarına denk gelen yerde yukarıdan aşağıya doğru uzun, derin bir niş uzanır. Yuvarlak kemerli bu uzun niş boyunca bugün için iki pencere açıklığı mevcuttur. Batı yönünde naos ile iç narthex arasında geçit veren üç kapıdan güneyde olanı yer alır. (Resim 15) Bu güney ve batı haç kolları arasında kalan bölümün çapraz tonoz örtüsünün hemen üzerinde, iç narthex üzerinde tüm batı cephe uzunluğunu kapsayan gynkaion bölümünün bir eki olan küçük iki odadan güneyde olanı yer alır. Diğer oda ise kuzey ve batı haç kolları arasında kalan bölümün üzerinde yer almıştır. Haçın kuzey ve batı kolları arasında kalan bu bölümde de yine kuzey duvarı yönünde yukarıdan aşağıya uzanan yuvarlak kemerli bir niş yer alır. (Resim 16) Bölümün doğu ve güney yönü naosa geçit vermekle görevli yüksek yuvarlak kemerler oluşturulmuştur. Batı bölümünde ise iç narthexin kuzeye doğru olan kapısı yer alır. Ancak bugün için kapalıdır.

Plânın özelliği dolayısı ile haç kolları arasında oluşan bu dört bölümde ortak olan bir özellik daha vardır. Bu özellik kuzey ile doğu haç kolu arasında kalan bölümün doğu duvarında, güney ile doğu haç kolu arasında kalan bölümün doğu duvarında, güney ile batı haç kolu arasında kalan bölümün batı duvarında, kuzey ile batı haç koluarasında kalan bölümün batı duvarında en üst bölümde yer alan yuvarlak kemerli fazla derin olmayan dört kör nişin yer almasıdır. Bu karşılıklı dört nişin içinde oluşan satıhta büyük bir ihtimal ile -Pammakaristos Manastırı Kilisesi' nin güneyine 1315'e doğru Michael Globas adına karısı tarafından yaptırılan mezar şapelinde olduğu gibi - İsa'nın hayatı ile

ilgili sahnelerin tasvir edilmiş olması muhtemeldir. Ancak bugün için tek bir iz bile yoktur. (Resim 17)

Naostan ortadaki diğerlerine oranla daha yüksek ve geniş olan üç adet kapı ile esonarthex'e geçilir.

Yukarıda da söz edildiği gibi naosun güney duvarı bugün için pencereler ile teşkilâtlandırılmıştır. Ancak bu pencereler meydana getirilmeden önce güney duvarında dışarı açılan bir portiko olabilir. Bu giriş iki sütuna dayalı üç kemerli bir geçiş şeklindedir. Sözü edilen portiko, 1100 yıllarından sonraya tarihlendirilen Vefa Kilise Camii'ndekigibi yapının güney kanadı boyunca uzanan ahşap çatılı ve sütunlar ile desteklenen veya Bodrum Camii'nde bulunması muhtemel olan açıklık şeklinde olabilir. Nitekim Krautheimer Kilise Camii'nin bu portikolu durumunu Texier'in 1853'lerde çizdiği plânda gördüğünü söylemektedir. (37) Ayrıca Ebersolt yan duvara açılan üçlü revakın bir duvar örülerek kapatıldığını, bu revakın Brunof'un iddia ettiği gibi üzerinde bir galeri yer alan yan nef olmadığını söyler. (38)

Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nde bu portikonun varlığına işaret eden kanıtlar bugün için mevcuttur. İç mekandan bakıldığında güney duvarının alt pencere kalınlığı içinde pencere açıklığının her iki tarafında bugünkü sıvanın altında fark edilen birer sütun gövdesi uzanır. (Resim 18) Dış cephenin bu bölüme denk gelen kısmında iki sütun başlığı göze çarpar. Bu sütun

(37) R. KRAUTHEIMER: Early Christian, s:263

(38) J. EBERSOLT : Monuments d'architecture Byzantine, Paris

Les Editions d'art et histoire, 1934, s:166

başlıkları içte pencere kenarlarında uzanan sütun gövdelerinin başlıklarıdır. Ayrıca duvar örölürken bu sütun başlıklarının bir kısmı dışarıda, bir kısmı ise duvar örgüsü içinde kalmıştır. Sütun başlıklarında yer alan birer haç motifinin alt uçlarında duvar örgüleri altında kalan bölümler arasındadır. (Resim 20-21)

Yine güney cephede naos boyunca uzanan korniş bu portiko-
nun üzerini örten saçağın üst sınırı olmalıdır.

Ayrıca Brunof'un beş nefli dediğı bu yapıda güney duvarın-
daki süslemeler iç mekân süslemeleri değil, dış mekân süslemele-
ridir. (39) Böylelikle portiko olma olasılığı daha da yükselmek-
tedir.

(39) A. M. SCHNEIDER: Byzanz, s:68

e- Apsis

Yapının doğusunda yer alan bu en kutsal bölüm naosun doğuya doğru bir uzantısı şeklindedir. İstanbul kâliselerine has bir özellik olarak bemanın doğuya doğru uzatılmış olması bu apsiste de göze çarpmaktadır. Bema derin bir beşik tonozla örtülü olup, bu beşik tonoz apsis yarım dairesinin üzerinde yer alan yarım kubbe ile birleşmiştir. (Resim 22) Bema bölümünün sağ ve solundaki yuvarlak kemerli geçişler sayesinde pastophorion hücreleri ile iletişimi sağlanmıştır. Transepti belirsizdir. (Resim 23-24)

Apsisin önünde yer alan beşik tonozlu bema bölümü orjinaldir. Pantepoptes Manastırı Kilisesi fetihten sonra cami haline getirildiğinde mihrap, doğu yönü yerine Mekke'ye çevrildiğinden apsisin eski pencereleri duvarla örülmüştür. Günümüzde bu bölüm sadece yuvarlak kemerli bir pencere tarafından aydınlatılmaktadır. (40)

Bugünkü mihrabın hiç bir özelliği yoktur. Apsis bölümünün doğusu ile güney bölümü arasına düz bir duvar çekilerek oluşturulmuştur. (Resim 25) Camiye çevrildikten sonra yapılan kalem işi süslemelerden hiç bir iz kalmamıştır. Daha önceden silinen, sadece sıvası kalan bu bölüm yapının tüm diğer bölümleri gibi 1990 yılı yazında sarı boya ile boyanmıştır.

İç ve dış narthex bölümleri de dahil olmak üzere yapıyı içten çevreleyen korniş büyük bir ihtimalla apsis ve bema bölümünde de yer almaktaydı.

(40) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises, s:174

Apsisin dış yüz dekorasyonu bu yapıda çok aşama göstermiş bir haldedir. Bunu daha iyi anlamak için Bodrum Camii(Myrelaion Manastırı Kilisesi) veya Fenari İsa Camii(Lips Manastırı Kilisesi) absislerini karşılaştırmak yeterlidir.(41)Gerçektende buniki yapının Eski İmaret Camiiapsisine oranla günümüze çok iyi bir durumda ulaşan absisleri tuğla ve taş malzemenin başarılı bir şekilde ortak kullanımından oluşmuş bir düzenlemeye sahiptir.

Apsis bölümünün dış yüzünden "Dış Cepheler" bölümünde bahsedilecektir.

(41) Semavi EYİCE: Les Eglises, s:280

f- Pastaphorion Hücresleri

Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nin doğu yönünde ana apsisin sağ ve sol taraflarında küçük, bağımsız tetrakonkos şeklinde diakonikon ve prothesis hücreleri bulunur. (42)

Yapının Lips Manastırı'nın kuzey kilisesi ile olan benzerliği ilginçtir. Bu benzerlik diakonikon ve prothesis hücreleri ile genel plan üzerinde çok belirgindir. Gerçektende diakonikon ve prothesis hücreleri kilise içinde ayrı bir şapel durumundadırlar. (43)

Pastophorion hücreleri yuvarlak kemerler ile ana mekâna bağlıdırlar. Yine bu hücrelerde küçük dışa taşkın bir apsis, diğer üç yanında da yonca yaprağı şeklinde nişler yer almıştır. (44)

Kuzey-doğuda yer alan pastophorion hücresi:

Dört yapraklı yonca biçimindedir. Üstü çapraz tonozla örtülüdür. Doğru yönüne doğru bemanın uzantısından dolayı daha uzundur. Bu pastophorion hücresinin kuzey tarafında yuvarlak kemerli bir pencere tonoz eteğinden bir insan boyunun ulaşacağı yüksekliğe dek inmiştir. (Resim 26) Doğudaki apsis bölümünde ise tıpkı kuzey penceresinin ölçülerine sahip yine yuvarlak kemerli bir pencere bulunur. (Resim 27) Bu apsisteki pencerenin hemen solunda bugün için bir niş bulunmaktadır. (Resim 28) Doğudaki apsisi kademeli yuvarlak kemer ile başlar. Bu küçük yonca planlı şapel görünümünde olan bölümün batı ve güneyinde ise geçişler bulunur. Ku-

(42) Semavi EYİCE: Petit Guide, s:60

(43) Semavi EYİCE: Les Eglises, s:280

(44) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises, s:174

zey-doğu pastophorion hücresinin güneyindeki, güney-doğu pastophorion hücresinin kuzeyindeki geçişler transept oluşturmışlardır. Kuzey-doğu pastophorion hücresinin güneyindeki geçiş apsise, batıdaki ise haç kolları arasında kalan çapraz tonozla örtülü bölüme açılır.

Bütün yapıyı dolaşan korniş, hiç kesintisiz bir bütün olarak bu pastophorion hücrelerini de dolaşır.(Resim 29)

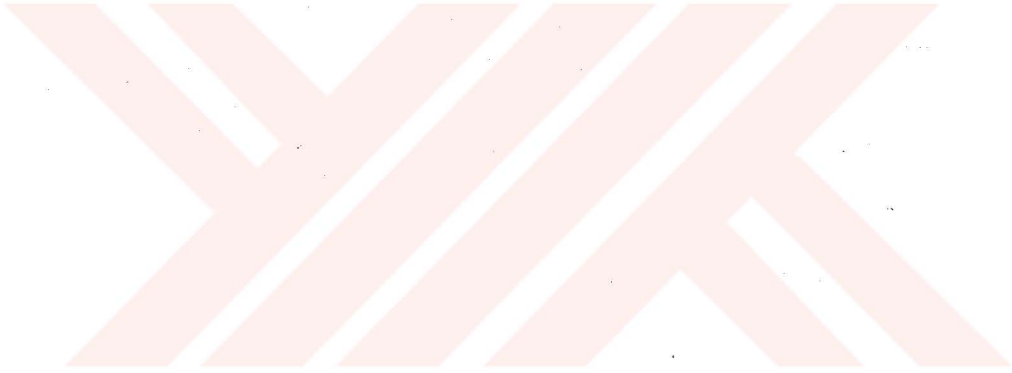
Güney-doğuda yer alan pastophorion hücresi:

Kuzey-doğuda yer alan pastophorion hücresi ile simetrik-
tir.Çapraz tonozla örtülü olan bu bölüm bemanın uzamasından do-
layı diğer pastophorion hücresi gibi doğuya doğru uzamıştır.(Re-
sim 30)Bu pastophorion hücresinin güney tarafında yuvarlak ke-
merli bir pencere yine tonoz eteğinden bir insan boyunun ulaş-
acağı yüksekliğe dek inmiştir. Doğu bölümündeki apsiste yer alan
pencere güney duvarındaki pencere ile aynı ölçülere sahiptir.
Diğer hücrede apsis penceresinin hemen solunda yer alan niş bu
kez apsis penceresinin sağındadır. Yani her iki hücrede de ku-
zey ve güney cepheler yönündedir. Doğu yönündeki pencere açıklı-
ğının hemen altında küçük bir basamak bulunur. Bu basamak sol
pastophorion hücresinde yoktur.(Resim 31)

Güney doğudaki bu pastophorion hücresi de diğeri gibi iki
pencere açıklığından başka iki de geçişe sahiptir. Kuzey tarafın-
daki yuvarlak kemerli geçiş apsis ile iletişimi sağlamakta, batı
yönündeki yuvarlak kemerli geçiş ise naosta yer alan doğu ve gü-
ney haç kolları arasında kalan çapraz tonozla örtülü bölüme açıl-
maktadır.

Tüm yapıyı dolaşan korniş burada da diğer pastophorion
hücrelerindeki gibi kesintisiz bir bütün halinde yerini almıştır.

Her iki pastophorion hücresinde de kornişin hemen üzerinde örtü sistemi başlar. Doğu yönünde genişçe bir beşik tonoz ve yarım kubbe ile bitirilen örtü sistemi, diğer üç yönde ise küçük birer yarım kubbe ve ortada birer çapraz tonozla son bulur.

g- Kubbe

Bir mimari eleman olarak kubbenin Orta Dönem Bizans Sanatında ayrı bir anlamı ve önemi vardır. Bu dönemde Kilisenin her mimari ögesine ayrı anlamlar yüklenmiştir.

Apsis bölümü kilisenin en kutsal bölümü olup İsa'ya ayrılmıştır. Bu yüzden apsis bölümünde İsa genellikle Deisis kompozisyonu içinde tasvir edilmiştir. Naos dünyevi alemi ifade eder. Bu yeryüzünü tasvir ediş ile birlikte naos Hristiyan cemaatine ayrılmıştır. Kubbe ise uhrevi alemi temsil eder. Bu yüzden kubbe mimarisi daima kiliseye hakim, en yüksek bölüm olarak düşünülmüş ve tüm Bizans sanatı boyunca kubbe mimarisi bu amaç uğrunda gelişim göstermiştir. Kubbe uhrevi alemi yani gökyüzünü temsil ettiğine göre tüm yapıya hakim en dikkat çekici bölüm olma durumundadır. Doğaldır ki, kubbe bu anlamı ifade ettiğinden, bu bölümdeki İsa tasvirleri de Pantokrator biçiminde gerçekleşecektir.

Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nin kubbesi de bu amaç uğrunda kilisenin en hâkimetlehamanı durumunda inşa edilmiştir. Yunan haçı plânı gereği haçın dört kolunun kesiştiği noktada yer almıştır. Çeşin mimarlık stili ile benzer olarak merkezi kubbe oldukça yüksek olup, çapı 4,45 m. dir.(45)

Kubbe kilise mimarisinde bu kadar önemli bir bölüm olduğuna göre çapının 4,45 m. oluşu dikkat çekicidir. Ancak yunan haçı plânı mimari oluşumu dolayısı ile örneğin Ayasofya'nın kubbe çapı kadar dev boyutlara ulaşmamaktadır. Bu türün en yetkin örneklerin-

(45) Semavi EYİCE: Les Eglises, s:280

den sayılan Pantokrator Manastırı Kilisesi (Zeyrek Camii)'nde bile kubbe çapı 7 m. yi geçememiştir.(46)

Eski İmaret Camii'nin kubbesi dönem özelliği olarak kaburgalıdır.(Resim 32) Bu kaburgaların sayısı 12 olup, aralarında oluşan satıhlara da yine 12 adet yuvarlak kemerli pencereler açılmıştır.(Resim 33) Bu pencereler oldukça yüksek olarak yapıldığından kuzey ve güney cephede yer alan pencereler ile birlikte naosta aydınlık ve ferah bir ortam oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca bu pencereler kubbenin yüzeysel eğriliği içinde yerlerini bulmuşlardır. Söz konusu 12 kaburga kubbenin orta noktasında yuvarlak bir alan bırakmak kaydıyla buluşmaktadır. Bu yuvarlak bölümde büyük bir ihtimalle "Pantokrator İsa" bulunmaktaydı.

Kubbe iç mekân üzerindeki hâkimiyetini dış mekanda da sürdürmektedir. Tüm yapıya hakim görünen kubbenin üzeri bugün için kiremit ile kaplıdır. Pencere kemerleri kubbeye dalgalı bir görünüm vermektedir. Ayrıca kemerlerdeki tuğla hattı dikkat çekicidir. Pencereler arasında 12 çok narin dekoratif yarım sütun bulunur.(47) Pencerelerin yuvarlak kademeli kemerlerinin en dışta olanları testere dişi şeklinde sonuçlandırılmıştır. Pencerelerin sınırlarını belirleyen çizgiler tuğlalar ile belirtilmiş, birbiri ardınca devam eden 12 pencere kemeri arasında kalan bölümler ise tuğlaların yatay dizilişi ile doldurulmuşlardır.

Pencereler arasında yer alan 12 dekoratif sütun silindi-

(46) Semavi EYİCE: Son Dönem Bizans Mimarisi, s:116

(47) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises, s:175

rik görünümleri içinde küçülen dalgalı çizgiler ile oluşturulmuş olup, özgür kılınmak istenen mimarlığın özgün bölümlerinden birini oluşturmuşlardır.

Eski İmaret Camii kubbesi İstanbul'daki Bizans kiliseleri arasında orjinal kubbesini aynen koruyabilmiş nadir yapılardandır.

h-Gynekaion

Bu kelimenin aslı "gynaikonitis" olup, Antik Yunan evlerinde kadınlar için ayrılmış bölüm anlamına gelir. Fonksiyonu bakımından Osmanlı sosyal hayatında yerini almış olan "harem" ile benzerlik taşır.

Kiliselerde de kadınlara ayrılmış bölümler bu adla anılmıştır. Çoğunlukla yapıların galeri bölümlerinde yer alırlar.

Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nde de kadınlara ayrılmış olan bu bölüm iç narthex üzerinde bir galeri şeklinde yer almıştır. Kuzey ve güney köşesine iki küçük oda ilâvesi ile de yapının üst katında U şeklinde bir galeri oluşturmuştur.

İç narthexin üst katını olduğu gibi kaplayan gynekaion bölümü iki yuvarlak kemer ile üç bölüme ayrılmıştır. Orta bölüm kubbemsi bir tonoz ile, yan bölümler ise çapraz tonozlar ile örtülmüştür. Gynekaionu üçe ayıran yuvarlak kemerler (Resim 34) doğu ve batı duvarlarında ikişer adet olmak üzere yerden yarı yükseklikte duvara yapışık volütlü dört adet sütun başlığı ile taşınırlar. Bu volütlerin üzerinde de dikdörtgen şeklindeki tamamlayıcılar bulunur. (Resim 35)

Gynekaionun batı cephesine açılan üç pencere geniş üç yuvarlak kemer içindedir. Bu pencereler de yuvarlak kemerli olup, tabandan daha yüksek bir seviyeden başlamışlardır. (Resim 36)

İç narthex üzerinde yer alıp, yapının tüm genişliği boyunca uzanan bu galerinin doğu bölümü, haçın batı koluna ve aynı zamanda naosa iki sütuna dayalı üç kemerli bölüm ile açılır. (Resim 37) Naostan bakıldığında bu kemerli açıklığa sahip bölüm haçın batı kolu beşik tonoz seviyesi altında kalır. Galerinin

ana mekâna açıklığını sağlayan bu üç yuvarlak kemer, damarlı mermerden iki ince sütun tarafından taşınmaktadır. Basamaklı dikdörtgen bir kaide üzerine otunan bu iki sütunun gövdeleride dikdörtgen bir kesit vermektedirler. (Resim 38) Sütun başlıkları ise yamuk biçiminde olup, küçük yüzlerinde uçları bitim noktalarına doğru genişletilmiş bir haç motifi yer alır. (Resim 39) Ebersolt kitabında bu haçın yanı sıra bir de küçük manzara yer aldığını söyler. (48) Ama bugün bundan hiç bir iz kalmamıştır.

Bu üst kattaki galeriyi U şekline dönüştüren bölümler iki sütuna dayalı üç kemer açıklığının sağında ve solunda yer alan küçük odalardır.

Söz konusu mekânlardan kuzey tarafta olanına çıkış tek bir basamakla sağlanır. Giriş bölümü üzeri yuvarlak kemekli derin bir geçiş şeklindedir. Bu girişin gynecaiona bakan yüzünde yer alan kademeli bordürlere sahip olan mermer kapının lentosu da yine kademeli ve dışa taşkın bir görünüğe sahiptir. (Resim 40) Bu malzeme orjinaldir. (49) Girişin iç bölümünde ise bugün için herhangi bir kapı pervazına rastlanmamaktadır. Ebat olarak çok küçük olan odanın tavanı beşik tonozla örtülüdür. Girişin tam karşısına denk gelen yerde yuvarlak kemerli geniş bir niş şeklindeki pencere açıklığı haçın kuzey kolu tonozuna açılır. (Resim 41) Bu odada yer alan iki pencereden diğeri ise kuzey cephesine açılır. Bu pencere yuvarlak kemerli olup odanın yarı yüksekliğinden başlamakta-

(48) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises, s:181

(49) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises, s:175

dır.(Resim 42) Her iki pencere nişide derindir. Bu odanın güney duvarı kapalıdır.

Diğer mekân gynekaionun güney bölümünde yer alır. Kuzeydeki oda ile simetriktir. Giriş bölümü diğeri ile aynı şekilde düzenlenmiştir. Ama daha sadedir. Yuvarlak kemerli derin bir niş içinde yer alan yine yuvarlak kemerli bir pencere ile karşılaşılır.(Resim 43) Bu pencere haçın güney kolu beşik tonozuna açılır. Odanın güney tarafına ise yuvarlak kemerli yarı yükseklikten başlayan bir pencere daha açılmıştır. Bu güney taraftaki oda da beşik tonozla örtülü olup diğer oda gibi dikdörtgen plânlıdır. Güneydeki mekâna bugün için basamakla çıkmak mümkün değildir. Bu iki odanın naosa açılan pencereleri naostan bakıldığında haçın kuzey ve güney kollarının beşik tonoz eteklerinde bulunurlar. (Resim 44)

Galerinin kuzey ve güney cephelerinde dışa açılan yuvarlak kemerli birer açıklık bulunur. Kuzey tarafında yüksek geniş bir pencere, güney kenarında ise beyaz boya ile boyanıp damarlı mermeri andıran bir görünüş kazanmış bordürü olan dikdörtgen biçiminde bir pencere açılmıştır.(Resim 45) Gynekaionun kuzey ve güneyindeki açıklıklar sonradan örülmüş, kuzeydeki bölüm ise 1990'da son olarak yapılan düzenlemelerde içi tamamen boşaltılmıştır.(Resim 46)

Bugün galeriye haçın batı koluna yerleştirilmiş tahta bir merdiven ile çıkılır. Nefe mani olup tıkayan bu merdiven yapıya Türk devrinde eklenmiştir.(50)

Bu merdiven gerçektende yapıyla hiç bir uyum sağlamamaktadır. Ahşap olan malzemesinde yer yer çatlaklar oluşmuştur ve günden güne üst kattaki galeriye ulaşmak zorlaşmaktadır.

Türk devrinde üst kata çıkış bu merdiven ile sağlanmış-
tır. Bizans devrinde ise bu ulaşımın nasıl sağlandığı hakkındaki bilgiler tahmin niteliğinden ileri gidememektedir. Çünkü bu konuda herhangi bir iz veya kalıntıya rastlanmamıştır. Brunoff, İstanbul'un diğer yunan haçlı kiliseleri için öne sürdüğü varsayımını Pantepoptes Manastırı Kilisesi içinde öne sürmüştür. Brunoff galeriden daha kısa olan yan neflerin bitim noktalarını göz önüne alarak galerinin açıkta kalan kısımları kadar ek neflerin varlığını savunur. Fenari İsa Camii'ndeki gibi yan neflerin tamamlanmasını öne sürer. O'na göre yapı üç değil, beş neflidir.(51)

Gynekaiona çıkış probleminin nasıl halledildiği konusunda fikirler öne sürülmüştür. Kollwitzs'e göre akla en yakın olan ahşap bir merdiven kulesidir. Selânik Ayasofyası'ndaki gibi benzeri bir açıklık düşünülebilir.(52) Ebersolt'a göre de sözü edilen dış merdivenin kuzey yönündeki açıklığa varıyor olması muhtemeldir.(53) Ayrıca Ebersolt güney duvarındaki açıklığa da kuzeydeki açıklığa varan ahşap merdivenin benzeri ile varıldığını söyler.(54)

Semavi Eyice'ye göre ise üst kat ile fletişim bugün olduğu gibi basit bir şekilde gerçekleştirilmemiştir. Bu yüzden yanlarda birbirini içinden geçen merdiven sıralarının olduğu düşünülebilir.(55)

(51) N. BRUNOFF: BNJ, s:129

(52) J. KOLLWITZS: RQ, s:247

(53) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises, s:178

(54) J. EBERSOLT: Monuments d'architecture Byzantine,, Paris, 1934,

Gerçektende galeriye çıkış konusunda dışta bulunan bir veya her iki yandaki merdiven akla en yatkın olanıdır.

Gynekaionu da yapının diğer bölümlerini olduğu gibi bir korniş dolaşır. Bu korniş batıdaki açıklıklar, doğudaki iki sütuna dayalı üç kemer açıklığı, kuzey ve güney cephedeki açıklıklar ve makânların kapıları nedeni ile kesintilere uğramıştır.

Gynekaionu dolaşan bu korniş, yapının alt katını dolaşan kornişten bezemeleri itibarı ile ayrılır. Burada farklı motifler uygulanmıştır.

B- Bugünkü Mimari Durumu

a- Plastik Süsleme

Yapının plastik süslemesinden günümüze sadece naos, iç ve dış narthex, gynekaion duvarlarını dolayan çeşitli bezemelere sahip kornişler ile dış narthexin kuzey-batı ve güney-batı köşelerindeki payeler üzerinde duran sütun başlıkları kalmıştır. Bunun yanı sıra dış narthexden iç narthexe, iç narthexden naosa geçişi sağlayan kapı lentoları üzerindeki haç ve bitkisel motifler ile gynekaiondaki duvara yapışık iki sütun başlığı da sayılabilir.

Naosu dolayan korniş

Bu korniş kesintisiz olarak tüm naosu örtü sisteminin hemen altından başlamakta, pastophorion hücreleri de dahil olmak üzere tüm naosu kesintisiz olarak katetmektedir. Kubbe eteği ile sütun zirveleri arasında kalan bu kornişin bazı yerleri bugün için haraptır. Ayrıca malzemesi mermer olan korniş 1990 yılında püskürtme yöntemi ile yapılan sarı badanadan çok fazla zarar görmüş, yüksek plastik etki motif ayrıntılarının boya ile dolması sonucu kaybolmuştur.

Korniş iki sınırlayıcı çizgi arasına yerleştirilmiş bezemeler ile oluşturulmuştur. Yuvarlak kısımları altta, sivri ucu ise yukarıda olmak kaydıyla ters yerleştirilmiş kalpler birbirini takip eder şekilde düzenlenmiştir. Bu kalplerin içine yedi yapraklı bir bitkisel motif, kalplerin dışına üst taraflara ise haçlar yerleştirilmiştir.(56) (Resim 47)

Krautheimer'e göre ise bu silmenin formu soğuk kalpler ile akılcılığını kaybetmiş adeta dondurulmuştur.(57)

Kubbe eteğini dolaşan korniş

Kubbe eteğini kesintisiz olarak çevreleyen bu korniş güneyde oldukça hareketlidir.(Resim 48) Dairenin aynı noktaya çevrilmesi ile oluşan hurma dalları arasına asma yapraklarının yerleştirilmesi sonucu oluşturulmuştur.(58) (Resim 49) Bu düzenleme ile korniş az bulunur bir düzenleme özelliğine sahiptir. Bu mermer kornişte sarı boya ile boyanmış, plastik etkisi kaybolmuştur.

İç ve dış narthexler

Bu bölümlerin kornişleri naostaki kornişin düzenlemesine sahiptirler. Sadece dış narthexi dolaşan kornişin bir kısmı Türkler devrinde duvarlara ek olarak yapılan dört payenin arkasında kalmıştır. Ancak bu aksama payelere orjinal korniş hizasında benzer korniş ilaveleri ile giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ana giriş kapısı üzerindeki bölümde herhalde tüm yapıyı dolaşan korniş ile aynı özellikleri taşıyan parçaların düşmesi sonucu değişik süslemeye sahip yeni korniş parçaları ilave edilmiştir. Yine dış narthexde, iç narthex ile iletişimi sağlayan ana kapı ile güneydeki kapı arasında kalan payenin sağındaki korniş tam köşede değişik bir şekilde taçlandırılmıştır. Bu bölüme iri bir akanthus yaprağı köşe oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir.(Resim 50) Kuzey-batı ve güney-batı köşelerinde

(57) R. KRAUTHEIMER: Early Chiristian, s:265

(58) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises, s:175

payeler üzerinde(Resim 51) yer alan birer sütun başlığı ise küçük akanthus yaprakları ile bezenmiştir.(Resim 52)

İç narthex ile dış narthex arasında geçişi sağlayan üç açıklıktan yapının ekseni üzerinde yer alan merkezi kapı diğer iki kapıdan daha süslüdür. Kırmızı porfirden pervazlı bu kapının bordürleri lentosu ile birlikte orjinaldir. Üzerinde sıra il plastik süsleme hakimdir. Yatay üst korniş diğer bölümlere nazaran dışa daha fazla taşkındır. Bu lentonun üzerinde spiral olarak yerleştirilmiş asma dalları arasında üç haç bulunur. Bu asma dalları zayıf kabartma olarak ortaya çıkar.(59) Söz konusu lento üzerinde yer alan haçların üç köşesi yuvarlatılmış, en alt kolları ise kaide oluşturacak şekilde genişletilerek sonuçlandırılmıştır.(Resim 53) Bu haçlar yüzeyi oldukça aşmış yüksek bir plastik etki verirler.(60) Bu merkezi kapının sağ ve solunda yer alan kapıların tonozlarının iç narthexe bakan yüzleri düz bordürlü kapılar olarak bırakılmış, dış narthexe bakan yüzleri ise kırmızı porfirden olup, dışarıya taşkın kademeli bir girişin tam ortasında bir haç motifi yer almıştır. Sağdaki kapı ise hem iç narthexe hemde dış narthexe bakan yüzünde lentolu kapılar şeklinde düzenlenmiştir. İç narthex tarafındaki daha gösterişsiz, dışarı taşkın olmayan düz bir çerçeve şeklindedir. Dış narthex yönündeki kapı ise kırmızı porfirden, dışarı taşkın kademeli lentosu,, bu lentonun tam ortasında da diğer kapıda olduğu gibi bir haç motifi vardır.

(59) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises, s:181

(60) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises, s:181

İç narthexi dolaşan korniş ile çapraz tonozlu çatı örtüsü arasında kalan yuvarlak kemerli tykpanon bölümlerinde Khora Manastırı Kilisesi'nin iç narthexinde olduğu gibi Meryem'in hayatı ile ilgili sahneler tasvir edilmiş olabilir. Ancak bugün için hiç bir iz yoktur.

İç narthex kapı çerçevelerinin orjinalde mermer olduğu sağdaki kapıdan anlaşılmaktadır. Günümüze iç narthex kapı lentolarından ulaşabilen tek örnek olan bu sağ kapı lentosu üzerinde tam ortada sekiz yapraklı bir rozet bulunmaktadır.(Resim 54) Bu rozetin en azından soldaki kapının lentosunda da olması muhtemeldir. Sağdaki kapı lentosu kırmızı porfir olup, üst bölümü dışarıya taşkındır ve kademeli bir kesit vermektedir. İç narthex kapılarında oyuklar içinde kırmızı taşlar olduğu belirtilmiştir.(61)

Ayrıca iç narthexi dolaşan korniş batı yönündeki duvarda naostaki korniş ile benzerlik gösterdiği halde(Resim 55), doğu yönündeki duvarda değişik bir korniş yer almıştır.(Resim 56) Bu korniş 1990 yılı Eylül ayı içinde taşlanmıştır.(Resim 57)

Mango ise kapı çerçevelerinin çok güzel işlendiğini ancak bunların 150-200 yıl önce yapılmış olamayacağını belirten hiç bir izin olmadığını söylemiştir.(62)

Gynekaion

Gynekaionu üçe ayıran yuvarlak kemerler, doğu ve batı duvarlarında ikişer adet olmak üzere yerden yarı yükseklikte duva-

(61) R. JANIN: Eglises, s:515

(62) C. MANGO: Architettura Byzantina, s:235

ra yapışık volütlü dört adet sütun başlığı ile taşınırlar. Bu sütun başlıklarının volütleri üzerinde de dikdörtgen şeklinde kemerlere altlık teşkil eden tamamlayıcılar bulunur.

Gynekaionun ana mekâna açılışını sağlayan üç yuvarlak kemer, damarlı kırmızı mermerden iki ince sütun tarafından taşınmaktadır. Basamaklı dikdörtgen bir kaide üzerine oturan bu iki sütunun gövdeleride dikdörtgen bir kesit vermektedirler. Sütun başlıkları ise yamuk biçiminde olup, küçük yüzlerinde uçları bitim noktalarına doğru genişletilmiş birer haç motifi yer alır. Ebersolt ve Thiers kitaplarında bu haçın yanı sıra bir de küçük manzara yer aldığını söylerler.(63) Ama bugün için bu manzaralı bölüm görülememektedir.

Gynekaionun inziva hücrelerinden soldakinin girişi üzeri yuvarlak kemerli derin bir geçiş şeklindedir. Bu girişin gynekaiona bakan yüzünde yer alan kademeli bordürlere sahip olan mermer kapının lentosu da yine kademeli ve dışa taşkın bir görünüm arzeder. Bu malzeme orjinaldir.(64) Sağdaki odasında girişi diğeri gibi düzenlenmiştir. Ama daha sadedir.

Gynekaionu da yapının diğer bölümlerini olduğu gibi bir korniş dolaşır. Bu korniş batıdaki açıklıklar, doğudaki iki sütuna dayalı üç kemer açıklığı, kuzey ve güney cephesindeki açıklıklarla inziva hücrelerinin kapıları nedeni ile kesintilere uğramıştır. Gynekaionu dolaşan korniş yapının alt katını dolaşan

(63) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises, s:181

(64) EBERSOLT-THIERS:Les Eglises, s:175

kornişten bezemeleri itibariyle ayrıdır. Bu kornişe farklı bir motif uygulanmıştır. Kornişin alt bölümüne her motifin sağ ve soluna denk gelecek şekilde ikişer küçük dal yerleştirilmiştir. Bu dizinin üzerinede üç yapraklı bir bitkisel motif oturtulmuştur. Üst kısımda yer alan bitkisel motiflerin araları çengeller ile birleştirilmiştir.(Resim 58)

Gynekaionun plastik süsleri, kapı pervazları, iki sütunun başlık-kaide ve gövdeleri hariç sarı boya ile boyanmış, plastik etki kaybolmuştur. Ayrıca sütun başlıklarının dar yüzlerindeki haşlar da 1990 Temmuz ayı içerisinde taşlanarak ortadan kaldırılmış, sadece yerleri kalmıştır.

Eski İmaret Camii'nde iç mekânda kullanılan bu dikkate değer plastik süslemenin yanısıra kilisenin tabanı apsis dışında kare tuğlalar ile döşenmiştir. Apsis tabanında ise mermer malzeme kullanılmıştır.(65)

Ayrıca Ebersolt Eski İmaret Camii'ndeki sütun başlıklarının Koca Mustafa Paşa ve Küçük Ayasofya Camii'ndekiler ile birlikte değişik bir seri sütun başlıkları olarak nitelemiştir.(66)

(65) A.Von.MİLLİNGEN: Byzantine Churches, s:216

(66) J. EBERSOLT: Mission, s:16

b- Dış Cepheler

Bugünkü durumu ile Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nin dış cephelerinin büyük bir kısmı harap durumdadır. Bazı yerlerde yer alan dikdörtgen pencereler veya yuvarlak kemerler bu binanın yüzlerinin eski nitelikleri hakkında bir fikir vermektedirler.

Yapının dış yüzü kuvvetli çizgiler halinde belirtilmiştir. Diğer yüzlere nazaran güney cephede hakim olan çizgiler yapıya kübik, kütlevi bir görünüm vermiştir. Bu horizontal çizgiler cepheye belirli aralıklarla yerleştirilen payeler ile giderilmeye çalışılmış, böylece vertikal ve horizontal çizgiler dengelenmiştir. Kuzey cephesindeki süsleme yok olmak üzeredir. Güney cephe kuzeye nazaran daha iyi korunmuştur.

Cephelerin bu derece harap olmasının nedeni zaman kavramından ziyade yapının çok yakınına düzensiz bir şekilde yapılan evler dolayısı ile dir. Özellikle kuzey, apsis ve batı cephesinin sol tarafı hava dahi alamayacak şekilde evler ile bitişik durumdadır.

1- Kuzey Cephesi

Yapının görüş alanı en dar cephesidir. Cephe alt kısmından üst bölümüne kadar evler ile kapanmıştır. Evler ile kuzey cephenin arasındaki boşluk 1 m. yi bile bulmaz. Cephenin üst bölümleri ancak çevre apartmanlardan görülebilmektedir.

Kuzey cephesinin üst bölümünde haçın kuzey kolunu oluşturan beşik tonoz ile gynekaionun kuzey duvarındaki yuvarlak kemerli bölüm çatı seviyesini aşmış durumdadır. (Resim 59) Bu özelliği dolayısı ile bu iki bölüm kuzey cephesinde en dikkat çekici bölümü oluşturmıştır. Çatı seviyesini aşan bu büyük yuvarlak kemerle-

rin üst bölümleri testere dişi şeklindeki silme ile sonuçlandırıldığından dahada ön plâna çıkmışlardır.

Haçın kuzey koluna denk gelen büyük yuvarlak kemerli açıklığın içi pencereler ile teşkilatlandırılmıştır. Bu üç pencereden ortadaki yanlarındakine göre daha yüksektir. Her üç pencere de yuvarlak kemeler ile sonuçlandırılmıştır. Tuğlaların dikine yerleştirilmesi ile oluşan yuvarlak kemerlerin dışında kalan bölümler kademeli büyük yuvarlak kemere dek yatay tuğla ve taş dizilerinden oluşturulmuştur. Bu üç pencereyi içine alan büyük yuvarlak kemer üç kademeli olup, en dıştaki diğer iki kademeye göre daha kalındır. En dıştaki kalın yuvarlak kemerden hemen sonra en üst kısımda testere dişli silme başlar. Bu silme de büyük yuvarlak kemer ile aynı eğime sahip olup, çatı seviyesini aşmıştır.

Gynekaion ile haçın kuzey kolu arasında kalan dar bölüm ise üst kısımda dikdörtgen şeklinde belirlenmiş ve içine iki kademeli yuvarlak kemerli bir pencere açılmıştır.

Gynekaionun kuzey duvarı ise dışta tıpkı haçın kuzey kolu dışı gibi dikkat çekici bir biçimde düzenlenmiştir. Testere dişli çatı silmesinin hemen altında üç kademeli bir yuvarlak kemer, devamında da daha dar açılı bir yuvarlak niş açılmıştır. Bu nişin içi daha önceden dolgu malzemesi ile örülmüş iken 1990 çalışmalarında dolgu malzemelerinin tümü sökülüştür. Bugün için tamamen sokağa açık bir durumdadır.

Kuzey cephesinin alt bölümleri sıvalanmış olduğundan eski tuğla taş karışımı malzeme görülememektedir.

2- Batı Cephesi

Palaiologos'lar devrindeki exonarthex ilâvesinden önce bi-

naya girişi sağlayan iç narthex cephesi iki kat halinde düzenlenmiştir. Cephenin sağ ve sol kenarlarına aşağıdan yukarıya dek uzanan duvar payeleri eklenmiş ve daha XI. yy. da cephelerin yeknesaklığı bu payeler vasıtası ile giderilmeye çalışılmıştır. Payelerin en üst seviyelerine testere dişi şeklindeki silmeler uygulanmıştır.

Gynekaionun dişarı açılımını sağlayan üst bölüm dişta üç geniş yuvarlak kemer ile belirtilmiştir. Ortadaki kemer daha geniştir. Bu üç kemerin içinde önceden var olan daha büyük pencereler gynekaionu aydınlatıyordu. Ancak bu açıklıklar zamanla bir kaç aşamada küçültülmüş ve bugünkü halini almıştır. Bu aşamalar kemer izlerinden belli olmaktadır. Bu üç büyük yuvarlak kemer çatı hizasında kemerlerin eğriliği nispetinde dalgalı testere dişi silme ile sonuçlandırılmıştır. (Resim 60)

Palaiologos'lar döneminde XI. yy. tarihli ana yapıya eklenen exonarthexin yüksekliği ana yapıya oranla daha azdır. Yine iki katlı olarak düzenlenen exonarthex cephesinde üst katta sağda bugün için örülmüş yuvarlak kemerli bir pencere görölmektedir. (Resim 61) Bu cephenin alt sırası ise daha önceden üç kapı ile içeriye geçit vermekte ise de bugün için sadece ortadaki kapı ile içeriye geçit vermektedir. (Resim 62)

Giriş kapısının sağında kesilmiş bir korniş üzerine dayanan tuğladan süslü bir kemerin başlangıcı görölür. (Resim 63) Bu kemer dikkat çekicidir. daha önceden exonarthexe girişi sağlayan açıklıklardan sağdakinin kemeri olabilir. Ancak bugünkü hali ile bu başlangıç kemeri geniş bir yay oluşturacak şekildedir. Bu geniş kemeri tamamladığımızda kemerin kilit kaşı üstteki örülü pencerenin alt sınırını aşmaktadır. Demek ki, bu kemer yok edilmeden önce geniş bir giriş oluşturuyordu ve üstteki pencere de bu

alttaki kemerin durumuna göre daha yukarıdaydı. Bugün ortada giriş olarak kullanılan açıklığın daha geniş olduğu, sonradan örülerek bugünkü durumuna geldiği söylenebilir.

Bugün kuzey cephede sadece bu sağ taraf rahatlıkla görülebilmekte, orta ve sol taraf yapıların arasında kaldığından görülememektedir.

Exonarthexin güney batı köşesine yerleştirilen ve kaba bir inşaa ile meydana getirilmiş olan minare 1940'larda görülebilmekteydi. Bu tek şerefeli minare yapıya Türkler döneminde eklenmiş, 1940'lardan sonra yıkılmış, sadece kaidesi kalmıştır. Molozlar ile dolan kaidede 1990 yılında temizlenerek ortaya çıkarılmıştır.

3-Güney Cephesi

Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nin diğer cephelerine oranla tuğla süsleme açısından en yüklü cephe güney cephesidir. Bu keramoplâstik öğeleri ağır basan cephe son dönemde elden geçirilmiş ve bu dönemin karakteristik cephe düzeni uygulanmıştır. Örneğin, güney cephada yer alan meander motifi -yoğun bir şekilde son dönem Palaiologos'lar döneminde görüldüğünden- son devirde yapılmıştır.

Bu son dönem eklerinden önce yapının Orta Bizans devrinde dış cephelerin hareketli görünümünü sağlamak için yeni unsurların katıldığı görülür. İstanbul Bodrum Camii, Selânik Theotokos-Khalkeon (Kazancılar Camii'nde) Kilisesi'nde olduğu gibi bir takım dışarı taşkın payeler, kör kemerler cephelerde plâstik ifadeyi oluşturmaktadırlar.

Makedonya Hanedanı (867-1056) ve Komnenos Hanedanı (1081-1185) dönemlerinde içe kapalı, dünyevî hayattan uzak dinî yapılar terkedilip, dış dünyaya açık, çok pencereli aydınlık mekânlar elde edilmeye çalışılmıştır. Bu cephe anlayışının İstanbul'

daki en çarpıcı örneklerinden biri Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nin bu güney cephesidir.

Güney cephede hâkim olan enine hatlar, payelerin oluşturduğu dikey hatlarla dengelenmiş ve yapının kübik, kütlevî görünümü ortadan kalkmıştır. (Resim 64)

Çatının en üst bölümü tüm cephe boyunca testere dişi şeklindeki silme ile oluşturulmuştur. Bu silme naosun güney haç kolu bölümünde dalgalı bir hal alarak bu bölümü cephe düzeni içerisinde ön plâna çıkartmıştır. Bu silme daha sonra düzleştirilmiş, ancak 1930'lardaki restoreden sonra eski dalgalı haline kavuşmuştur.

Testere dişli silmenin alt bölümünde tüm güney haç kolu genişliğince üç kademeli yuvarlak bir kemer bulunur. (Resim 65) Bu bölüm üç katlı olarak düşünülmüştür. (Resim 66) Üstte kalan iki katta üçer tane pencere açılmış, kaidelerine de hareketli birer mermer korniş eklenmiştir. Duvarların en altları yeniden elden geçirilmiştir. İkinci katın pencere kaidelerinin hemen altında dış yüzlerinde haçlar bulunan iki adet sütun başlığı yer alır. (Resim 67) Bu sütun başlıkları bugün kısmen duvar örgüsü içinde kalmışlardır. Naosta güney duvarının alt kısmında bulunan büyük pencerenin iki yan boşluğunda da yuvarlak çıkıntılar göze çarpar. Bu çıkıntılar tüm pencere boyunca uzanmaktadırlar. Bugün pencere içinde yer alan bu çıkıntılar dış yüzde görülen iki mermer sütun başlığının gövdeleridirler. Demek ki eskiden bu iki sütuna dayanan üç kemer açıklığı ile güney taraftan naosa açıklık veriliyordu. (67)

(67) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises, s:176

Ayrıca güney cephede bu sütun başlıkları ile aynı hizada küçük delikler görülmektedir. Bundan dolayı iki sütuna dayalı üç kemer açıklığı ile oluşan portiko ahşap bir sundurmaya açılıyordu. Yapının bu portiko ve yan galerisinden şimdiki hali ile görünürde hiç bir şey kalmamıştır.(68)

Güney haç kolunu olduğu gibi kaplayan bu bölümün üst kat yuvarlak kemerli pencerelerinden ortadaki daha yüksek, iki yanındakiler ise alçaktır. Orta kat pencereleri ise aynı hizadadır. Yine yuvarlak kemerli olan bu pencereler aynı boyda olmakla birlikte, ortadakinin eni diğer ikisine nazaran daha geniştir. Bu pencerelerin kemerleri dikine tuğlalar ile belirtilmiş kemer aralarında kalan boşluklara da balık sırtı şeklindeki tuğla örgüler yerleştirilmiştir.

İç narthex ile haçın güney kolu arasına denk gelen bölüm diğer bölümlerden, aşağıdan yukarı uzanan payeler ile ayrılmıştır. Bu bölüm üç katlı olarak düşünülmüş, en üst ve orta kattaki birer pencere iki kademeli yuvarlak bir kemerle sonuçlandırılmıştır. Orta ile en alt katı birbirinden ayıran kornişin altında ise önceden açık olup, sonradan örülmüş bir açıklık bulunur.

İç narthexin güney duvarının dış yüzünün alt bölümünde yuvarlak kemerli bir açıklık bulunur.(Resim 68) Açıklığın üzerinde ayırıcı durumdaki iki paye arasında boydan boya bir meander frizi bulunur.(Resim 69) Bu meander frizinin altında, en alttaki yuvarlak kemerli açıklığın sağında bir de gamalı haç mo-

(68) Semavi EYİCE: Petit Guide, ,s:60

tifi bulunmaktadır. Meander firizinin üzerinde gynekaionun güney açıklığı yer alır. (Resim 70) Bu açıklığının üzeri üç kademeli yuvarlak kemerlidir. Bu yuvarlak kemerin en üstü ise düz bir hat halinde testere dişli silme ile son bulur. İç narhexe denk gelen güney cephesinin bu bölümünü diğer cephe bölümlerinden ayıran iki paye üzerinde gamalı haç motifinin biraz üzerine denk gelen hatta birer tane güneş kursu şeklinde rozet bulunur. Haçın güney kolu ile haç kolları arasında kalan bölümü birbirinden ayıran paye üzerinde ise daha geniş güneş kursunu andıran bir rozet bulunur. (Resim 71)

Güney cephesi, pastophorion hücreleri yönünde daha alçak eğimli bir çatı ile son bulur. (Resim 72) Haçın güney kolu ile sağ pastophorion hücresi arasında kalan bu kısmın üst bölümünde yuvarlak kemerli bir pencere, altta ise bugün için örülmüş yine yuvarlak kemerli bir açıklık bulunur. (Resim 73)

Sağ pastophorion hücresinin dışına denk gelen yerde ise üç kademedan oluşan yuvarlak kemerli bir bölüm yar alır. Kademeli kemerin içinde kalan lünet kısmı ise tuğlaların yatay ve dikey örülmesinden oluşan bir tuğla bezeme ile kaplanmıştır. Alt bölümde daha sonradan örüldüğü belli olan yuvarlak kemerli iki kademeli bir pencere açıklığı bulunur. (Resim 74)

Palaiologos'lar döneminde yapılan exonarthexin dış yüzü ise düz satırlı bir çatı ile başlar. Duvarı üstte kör bir niş bulunur. Örgü sistemi farklıdır. Bu örgü sistemi iki sıra tuğla dizisi arasında bir moloz taş ve dikine yerleştirilmiş birer tuğla ile oluşturulmuştur. Bu kör nişin alt sağında daha önceden örülmüş iki kemer yayı kalıntısının üzerinde yuvarlak kemerli bir pencere bulunur. (Resim 75)

1990 yılında minare kaidesinin üzerindeki molozlar temizlendiğinde bu alttaki yuvarlak kemerli pencerenin solunda madalyon içinde tuğladan oluşturulmuş kabartma bir rozet ortaya çıkmıştır. (Resim 76) Bu rozetin etrafı testere dişi şeklindeki tuğlalar ile belirlenmiştir. Ortadaki bölüme ise merkezden kenarlara doğru birbirine bakar vaziyette yaylar oluşturan sekiz dizi oluşturulmuştur. Bu süsleme dört yapraklı bitkisel bir motif görünümü vermektedir. Soterios Kilisesi'nin cephesindeki iki rozet ile son derece benzerdir. Ancak ortaya çıkarıldıktan kısa bir süre sonra diğer rozetler gibi tıraşlanmış, plâstik etkisi kaybolmuştur. Bugün sadece tuğla bezemenin yeri belli olmaktadır.

4-Doğu Cephesi

Yapının doğu yönünde kalan bu cephe geniş ve yüksek bir ana apsis ile yanlarında yer alan, çatı seviyeleri ana apsisin altında kalan pastophorion hücrelerinin apsis cepheyeşerinden oluşmaktadır. (Resim 77) Bu cephe orjinal halini kaybetmiş, onarımlara maruz kalmış ve bozulmuştur. Ana apsisin alt bölümleri ile pastophorion hücreleri üç kez tamir edilmiştir. Pastophorion hücreleri, dışa açılan pencereleri ile muhafaza edilmiştir.

Ana apsis tamamen değişmiştir. Bugün orta bölümde yer alan tek bir sivri kemerli pencere bulunmasına rağmen üst taraftaki üç kör nişin hemen altından başlayan kemer izlerinden orjinal haliyle üçlü pencere düzeninin kurulu olduğu anlaşılmaktadır. (Resim 78) Ancak bu kemer izlerinden güney pastophorion hücresi yönündeki ilginçtir. Çünkü bu kemerin yarısı görülmektedir (Resim 79), diğer yarısı ise pastophorion hücresinin apsis duvarının altına doğru gitmektedir. Bundan pastophorion hücre duvarlarının orjinal olmadığı, orjinalinin bugünkünden daha geride bulunduğu ve ana apsisinde orjinalde üç değil beş kö-

şeli olduğu varsayımı ortaya çıkar. Ana apsisin orta bölümünde yer alan pencereler daha küçük boyuttadır. Bugün ortada bulunan tek sivri kemerli pencere Osmanlılar döneminde sivri kemerli bir hale getirilmiştir. Orjinali yuvarlak kemerli olmalıdır.

Yan apsisler üç köşeli olup, ortalarındaki bölümde birer yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır.

Ana apsisin süslemelerinin tümü rölyef niteliği taşır ve pastophorion hücrelerinin çatı seviyesine dek uzanmıştır.(69)

Doğu cephesi apsis çatıları testere dişi şeklindeki silme ile sona ermiştir.

5-Üst Örtü

Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nin örtü sistemi iç mekânda uygulanan kapalı yunan haçı plânını dış mekâna da aksettirmiştir. Kubbe dıştan bakıldığında yapıya en hâkim unsur olup, üzeri kiremit ile kaplıdır. Ayrıca yarım ay şeklindedir. (Resim 80)

Haçın doğu yönünde yer alan apsis cephesinin hareketli bir çatısı vardır. Köşelerdeki pastophorion hücrelerinin çatıları yapıdan daha alçaktır. Bu özellik iç mekânda da dikkat çeker. Dış yapıda olduğu gibi iç mekânda da apsis ön plândadır.

Haçın kolları ve bu kolların dışında kalan bölümlerin üzeri kiremit ile kaplanmıştır. Ayrıca gynekaionun orta bölü-

(69) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises, s:180

münü örten, daha sonra kaldırılan ve restorede yeniden yapılan kubbenin üzeri de kiremit ile kaplanmıştır.

Exonarthexin üzerinde de diğer bölümlerde olduğu gibi örtü malzemesi olarak kiremit kullanılmıştır.

Haç kollarının tonozları yan cephelerde eğri çizgiler olarak yer aldığından(70) kapalı yunan haçı planı dış mekândan da hissedilmektedir.

(70) C. DIEHL: Manuel d'art Byzantin, Paris 1925, C.I, s.466

V- TURK DEVRI EKLERİ

Pantepoptes Manastırı kilisesi 1453 yılında İstanbul'un fethinden sonra camiye çevrilmiştir. Bu manastırın Müslümanlık dini doğrultusunda cami olarak kullanılabilmesi için bir takım değişikliklere başvurulmuştur.

Semavi Eyiceye göre kilisenin aşhane, yani imaretin yemekhanesi olduğu yolundaki iddia imaret teriminin yanlış anlaşılmasından doğmuştur ve asılsızdır.(71)

En önemli değişiklik naos'ta gerçekleştirilmiştir. Kilisenin en kutsal yeri olan apsis doğuya çevrilidir. Oysa Müslümanlık dini gereği mihrap güney-doğuda olmalıdır. Bu yüzden kilisenin doğusu ile güneyi arasına düz bir duvar çekilmiş, bu duvarın merkezinde kör bir niş ilâvesi ile mihrap oluşturulmuştur. Apsisin ortasında sivri kemerli tek bir pencere açılmıştır.(Resim 11)

Ana kubbeyi taşıyan dört sütun bir zelzele veya yangında taşıyıcılık güçlerini kaybettiklerinden yerlerine taştan örülmüş payeler yapılmış veya sütunların üzeri kaplanarak payeler oluşturulmuştur.(Resim 10)

İç ve dış narthex bölümlerini ayıran kısımlara doğu batı yönünde kemerler atılmış ve bu kemerler sayesinde örtü sistemi desteklenmiştir.(Resim 4) Dış narthexde de aynı yol izlenmiş an-

(71) Semavi EYİCE: "Imaret Camii", Türk Ansiklopedisi, C.XX

cak kemerlerin oturduğu payeler buralara denk gelen yerde yapıyı dolaşan korniş kestigiinden bu payelere arkada kalan orjinal kornişe benzer kornişler ilâve edilmiştir.

Camideki minber XVIII. yy'da (72) Şeyhül-islam İshak efendi'nin oğlu, Selânik Kadısı iken Belgrad'ın fethi sırasında ölen Ahmet Efendi tarafından yaptırılmıştır. (73) (Resim 81)

Ancak bu minber bugün görülen minber değildir. Bugünkü minber sanat değeri olmayan ahşap sıradan bir minberdir.

İç narthexin üst katında uzanan gynekaion Türk devrinde de caminin kadınlar bölümü olarak kullanılmıştır. Ancak Bizans devrinde üst kata çıkışı dıştan merdiverler ile sağlandığı halde, Türk devrinde naosun batı haç koluna yerleştirilen ahşap bir merdiven şebekesi ile sağlanmıştır.

Bugün için 35 hücreden iz yoktur. Yapı camiye çevrildikten sonra mahallesi de oluşmuştur. Eski İmaret Camii mahallesi yapının batısında kalan bölümdür. Bugün için camiye güneydeki sokaklardan ulaşılmakta ise de asıl giriş yani avlu kapısı yapının en batısında sadece bir kemeri kalmış olan avlu kapısından sağlanmıştır. (Resim 82) Bu kapı Osmanlı camilerinde görmeye alışkın olduğumuz portal fikrinden uzak, sade tuğla taş karışımı kemerli bir kapıdır. Günümüze avludan sadece bu kapı ile 1990 yılı çalışmalarında ortaya çıkarılan exonarthex önündeki ters

(72) M. WIENER: Bildlexikon zur Topographie Istanbuls, Tübingen 1977, s:121

(73) Hüseyin Ayvansaraylı: Hadika, C.I, s:23

çevrilmiş sütun başlığıdır. Bu sütun başlığının ters konmuş olması sütun kaidesi olarak kullanıldığını gösterir. Buna dayanarak bulunduğu yer dolayısı ile bu ve belki de birkaç tane daha sütuna dayalı bir revak fikrine ulaşılır. Cami'nin avlusunun belki tümünden, belki de sadece exonarthex cephesinde revaklı bir avlu hüviyeti taşımış olması muhtemeldir.

Pantepoptes Manastırı Kilisesi'ne Türk devrinde yapılan önemli eklerden biri de yapının güney batı cephesine yerleştirilmiş minaredir. Bu minarenin işçiliği özenli olmamakla birlikte malzemesi de kaliteli değildir. Tek şerefeli olan bu minareye çıkış spiral tek sıra merdiven ile sağlanmıştır. Minareye giriş batı yönündeki bir açıklık ile sağlanır. 1940'larından sonra yıkılan minare gövdesinin yıkılma sebebi bilinmemektedir. Bu yıkımdan sonra minarenin sadece kaidesi kalmıştır. Zamanla bu kaidenin üzeri molozlarla dolmuş, bu yüzden de kaidenin ve merdivenin özellikleri görülemez hale gelmiştir. Ancak 1990 yılındaki açma çalışması sırasında bu minare kaidesi tümü ile ortaya çıkarılmış ve temizlenmiştir.

İç mekânda apsise, kubbe kilit taşı ve kaburgalarına, pencere içlerine, kuzey ve güney duvardaki pencere içleri ile haçın kolları arasında kalan bölümleri naosa geçit veren uzun kemerlerinin üst bölümlerine renkli kalem işleri yapılmıştır. Ancak 1990 yılında yapılan sarı badana ile bu kalem işlerinden kalan tek örnek olan ana kubbe kilit taşındaki kalem işleri püskürtme boyadan büyük zarar görmüş ve belli belirsiz bir hale gelmiştir.

VI-MALZEME VE TEKNİK

Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nde tuğla,, taş ve mermer bir arada kullanılmıştır. Bunun yanı sıra alt mekânın duvarları da tuğla örgülüdür. Mermer malzeme plâstik süslemede ön plâna çıkmıştır. Yapının tüm kornişleri, sütun başlıkları, kapı pervazları ve bema bölümü döşemesinde çeşitli renklerde mermer tullanılmıştır. Ayrıca narthex ile naos duvarlarının alt bölümlerinde olması muhtemel kaplamalarda mermerdendir. Naos tabanı ise kare tuğla ile kaplıdır.

Duvar örgülerinde kullanılan normal tuğlaların yanı sıra meander frizi, güneş kursuna benzer rozetler, gamalı haç motifi, kemerler arasındaki ve bu kemerlerin tympanon bölümlerindeki tuğlalar motifine göre özel olarak imâl edilmişlerdir. Taş malzeme ise cephelerde tuğla ile birlikte örgü malzemesi olarak kullanılmıştır.

Yapıda taş ve tuğla harç ile bir araya getirilmiştir. Taş ve tuğla sayısı aşağıdan yukarıya doğru 1 sıra taş-2 sıra tuğla,, 1 sıra taş-2 sıra tuğla, 1 sıra taş-2 sıra tuğla, 1 sıra taş-8 sıra tuğla olarak sıralanmıştır. Tuğla ölçüleri 32.5x3 cm. dir. Harcın kalınlığı ise 4 cm. dir. Harcın kalitesi sağlam olup, iri taneli ve pembe renklidir. Karışımı kireç, taş parçaları ve tuğla kırıklarından oluşmuştur. Duvar üzerinde sıva izi yoktur.

Ek yapıda da taş tuğla ve harç kullanılmıştır. Taş ve tuğla sayısı aşağıdan yukarıya doğru 7 taş-2 tuğla, 2 taş-2 tuğla, 2 taş 2 tuğla olarak devam eder. Tuğla ölçüleri 17(yarım tuğla)x 5 cm. dir. Gizli tuğla tekniği kullanılmıştır. Harcın kalınlığı 10 cm., kalitesi iri taneli, yumuşak ve pembe renkli, karışımı ise kireç

ile iri tuğla parçalıdır. Duvar üzerinde sıva izine rastlanmaz.(74

(74) M.İ.TUNAY: Türkiye'de Bizans Mimarisinde Taş ve Tuğla Duvar Tekniğine Göre Tarihlerdirme, (İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul, 1984, s:254-255

VII- 1990 YILI ÇALIŞMALARI

Eski İmaret Camii 1990 yılı içerisinde birtakım değişikliklere sahne olmaktadır. Yapının iç mekânı örtü sistemi de dahil olmak üzere sarı badana ile boyanmıştır. Bu uygulamadan önceki renk olan mavi renk sadece iç narthexden naosa geçişi sağlayan orta kapının naos tarafında, solda küçük bir bölüm olarak halen görülebilmektedir. (Resim 83)

1- İç Yapıdaki Değişiklikler

Naostaki Değişiklikler: Tüm naos duvarları, örtü sistemi, apsis, pastophorion hücreleri sarı badana ile boyanmıştır. Bu işlem püskürtme yöntemi ile yapıldığından, kubbenin kilit taşı etrafında son izlerini gördüğümüz kalem işleri bu püskürtme işleminden büyük zarar görmüş ve belli belirsiz bir hal almıştır. (Resim 32)

Yine kubbeyi taşıyan dört payede dahil olmak üzere naos, apsis ve pastophorion hücreleri yerden 1,5 m. yüksekliğe kadar lambri ile kaplanmıştır. Bu yüzden payelerin kaide kısımları bugün için görülemez duruma gelmiştir. (Resim 10)

Kuzey duvarındaki üst pencerelerden birinde görülen son mozaik kalıntısı da çalışmalar sırasında ortadan kaldırılmıştır. Bu parçalar caminin imamı Ata Durmaz'da bulunmakta olup, kendisi bu son mozaik parçalarının fotoğrafının çekilmesine izin vermemiştir.

Haçın kuzey kolu duvarı ile kuzey yönündeki pastophorion hücresi arasında kalan bölümün duvarının üst tarafındaki pencere önceki örgüsü sökülerek işlevsel duruma getirilmiştir. Böylece daha önceden boş olan haçın doğu kolu ile kuzey kolu arasındaki bu mekân aydınlanmıştır. (Resim 14)

Gynekaiondaki Değişiklikler: İç narthexin üst katını boydan boya kaplayan bu bölümü caminin diğer bölümleri gibi örtü sistemi, kornişler ve iki küçük hücre odası da dahil olmak üzere sarı boya ile boyanmıştır. Kuzey duvarında yer alan ve daha önceden örülmüş olan açıklık, örgü taşları sökülerek gynekaionun tabanından kemer hizasına dek açılmıştır. (Resim 14)

Hücre odalarının mermer kapı lentoları, galerinin naosa açılımını sağlayan üç kemer açıklığının oturduğu iki mermer sütun, başlıkları ile boyanmamışlardır. Ancak bu iki sütun başlığının dar yüzlerinde bulunan kabartma haçlar 1990 yılı Temmuz ayı içerisinde traşlanarak yok edilmiştir. Bu haçlardan geriye bugün sadece izleri kalmıştır.

İç Mekânın Diğer Bölümlerindeki Değişiklikler: Dış ve iç narthexlerde aynı şekilde sarı badana ile boyanmışlardır. İç narthex ile dış narthexin iletişimini sağlayan kapılardan ortadakinin kapı lentosu üzerindeki haç, yine bu orta kapının güneyindeki kapının lentosu üzerindeki haç, gynekaionun sütun başlıklarındaki haçlar gibi aynı tarihlerde traşlanmışlar, geriye sadece yerleri kalmıştır. Ancak iç narthexden naosa geçişi sağlayan üç kapıdan güneydekinin lentosu üzerindeki bitkisel rozet bu traşlama işleminden kurtulabilmiştir.

Naosu, kubbe eteğini, gynekaionu, iç ve dış narthexleri dolaşan çeşitli süslemeye sahip mermer kornişler püskürtme usulü yapılan boyama işleminden büyük ölçüde zarar görmüşlerdir. Plâstik vasıfları çok yüksek olan bu kornişlerin süsleme ayrıntıları püskürtme boyanın boşlukları iyice doldurması sonucu bu plâstik vasıflarından çok şeyler kaybetmişlerdir. Aynı durum dış narthexin güney batı ve kuzey batı köşelerinde birer paye üzerinde

duran sütun başlıkları içinde geçerlidir.

İç ve dış narthexlerin orjinal mermer kapıları sarı boya ile boyanmamış, ancak püskürtme dolayısı ile lekelenmiş durumdadırlar.

2- Apsis Güney ve Batı Cephelerini İçeren Açma Çalışması:

Caminin dış yüzünde giriş kapısının sağından başlamak üzere tüm güney ve apsis cephesi yapının orjinal kot seviyesine dek açılmıştır. Bu derinlikten sonra alt yapı duvarları başlamaktaadır.(Resim 84) Bu açma sonucunda caminin güney batısına yerleştirilen minarenin kaidesi, bu minarenin hemen solundaki duvar payesinin önünde ters dönmüş bir Osmanlı sütun başlığı, dış narthexin güney duvarında minare kaidesinin hemen üzerinde son dönem Palaiologos'lar devrine ait keramoplâstik bir rozet ortaya çıkarılmıştır.

Minare kaidesi: Bu açma çalışması öncesinde üzeri molozla kaplanmış olan minare kaidesi temizlenerek tümü ile ortaya çıkarılmıştır.(Resim 85) Bu kare kaidenin örgü sistemi tuğlaların horosan harcı ile kaynaştırılması sonucu oluşturulmuştur. Gövdesinden hiçbir şey kalmayan minarenin Paspates'in kitabındaki gravürden var olduğunu anladığımız tek şerefesine(75) uzanan spiral merdivenlerin kaide bölümünde yer alan ilk basamakları da gün ışığına çıkarılmıştır. Minareye giriş kaidenin batı yüzündeki fazla yüksek olmayan kapıdan sağlanmaktadır.

Minare Kaidesinin Solunda Yerde Bulunan Sütun Başlığı:

(75) A.G.PASPATES: Byzantenai Meletai, s:312

Minare kaidesinin sol tarafında duvarla bitişik olan payenin hemen altında ters çevrilmiş vaziyette bir sütun başlığı bulunmuştur. (Resim 86) Bu mermer sütun başlığı form açısından Osmanlı dönemine aittir. (Resim 87) Ters çevrilmiş olarak bulunduğu kaide olarak kullanıldığı kesindir. Bu yapılan açma çalışmasının bilimsel bir hüviyeti olmamasından dolayı bu sütun başlığının bulunduğu hat üzerinde ikinci bir kaide vazifesi gören bir başlığa veya bir sütun kaidesine daha rastlanıp rastlanmadığı kesin değildir. Ancak tek başına bu ters çevrilmiş sütun başlığı bile bulunduğu mahal açısından önem taşımaktadır. Bu ters çevrilmiş, kaide görevi gören sütun başlığı dolayısı ile kanaâtim, Osmanlı döneminde caminin önündeki avluya birde revak eklendiği, en azından dış narthexin önünde bu şekilde sütunlara dayalı bir revak olduğu doğrudur.

Bu ters çevrilmiş sütun başlığı halen bulunduğu yerde insitu olarak durmaktadır.

Dış narthex güney duvarı üzerinde ortaya çıkarılan rozet: Minare kaidesinin üzerini kaplayan molozlar temizlendiğinde dış narthexin güney duvarında bir rozet ortaya çıkarılmıştır. Bu rozet işçiliği, malzemesi ve formu dolayısı ile Palaiologoslar döneminin duyuş ve zevkini aksettirmektedir. (Resim 88) Bu rozet görünüş itibarı ile Soterios Kilisesi cephesinde büyük nişin sağında ve solunda yer alan aynı özelliklere sahip iki rozete çok benzemektedir. En dışta iki sıra belirleyici yuvarlak tuğla sırasının arasına yerleştirilen testere dişi şeklinde tuğla bordür yer alır. Bu tuğla bordürün sınırladığı alan içerisine dört yapraklı bitkisel bir bezemeyi andıran motif yerleştirilmiştir. Merkezden sınırlayıcı bordüre yaylar çizerek ulaşan sekiz tuğla

sırası ikişer ikişer birbirlerine bakmak suretiyle dört yaprağı oluşturmuşlardır.

Ne varki, gayet başarılı keramoplâstik bir ifadeye sahip bu rozeti gördüğüm halde üç hafta sonra Temmuz ayı sonlarında ya-pıya tekrar gidişimde traşlanmış olarak buldum. Aynı akibete gü-neş cephesinde bulunan üç güneş kursundan ikisi de uğramıştır.

Apsis cephesinde ise yapılan bu açma çalışması sonucu en alt sıra ortaya çıkarılmış olup, bu bölümün sıvalanmış olduğu ve orjinal halinden bir ip ucu veremeyeceği anlaşılmıştır.

VIII.-KARŞILAŞTIRMA

Eski İmaret Camii dört sütunlu yunan haçı plânı sayesinde Orta dönemde standart hale gelen bu plân tipi dolayısı ile aynı dönemde yapılan pek çok yapı ile benzerdir. Bu benzer yapıların tümünü anolojik yaklaşıma dahil etmem mümkün olmadığı için çok belli başlı örnekleri seçerek, bu seçtiğim örnekleri de İstanbul, Anadolu ve diğer çevreler olmak üzere gruplandırı-
dım. Eski İmaret'in bir başka özelliği dört sütunlu yunan haçı plânının ideal şekli olması yani bu plânda olması gereken her mimari ögenin yer almasıdır. Orta dönemde yapılan her yunan haçlı kilisede bu unsurların hepsi yer almadığı gibi bazen bir veya iki tanesi bir arada bulunmaktadır. Bu yüzden plân şekli dolayısı ile yaptığım gruplamaya pastophorion hücrelerinin yon-
ca plânlı oluşu ve iç narthexinin elips oluşu, alt yapısı ve g-
nekaionunu da ekledim.

Plân karşılaştırmaları ile oluşturduğum birinci ana grubun yanı sıra ikinci ana grupta ise süslemeyi meander frizi ve güneş kursları olmak üzere iki alt başlık şeklinde ele aldım.

A- Plânı Dolayısı ile

a- İstanbul'daki Örnekler

Atik Mustafa Paşa Camii

Ayvansaray'da bulunan bu yapı eski Aya Thekla Kilisesi olup bugün için halk arasında "Hz. Cabir Camii" diye de anılır.

Thekla Kilisesi'nin ilk yapımı IX. yy'a aittir. Sonradan yenilenmiş olan yapı köşe duvarlı yunan haçı plânının en belirgin örneğidir. Ana kubbe köşe duvarlarına oturmuş ve haçın kolları üzeri beşik tonoz ile örtülmüştür. Ana apsisi içten yuvarlak, dıştan üç köşeli olup dışarıya iki pencere ile açılır. Pastophorion hücrelerinin de apsisleri içten yuvarlak, dıştan üç köşelidir ve her ikisinin de apsisinde birer açıklık yer alır. Hücreler hem ana apse, hem de naosa geçit vermektedirler.

Yapı Türk devrinde değişikliğe uğramıştır. Kubbesi klasik devir Türk kubbesidir. Plânı ve dış duvarları ise Bizans dönemine aittir. Ayrıca Bizans dönemine ait pencereler örülmüş, Türk devrinde daha değişik pencereler açılmıştır.

Atik Mustafa Paşa Camii'nin kuzey ve güney cephelerinde haçın kolları aslında sütunlar ile dışarı açılmış olmalıdır. Burada sundurma şeklinde galeri bulunduğu iddia edilmiştir. Plânda güney tarafta yer alan iki sütun da bunu destekler. Eski İmaret Camii'nde de bu şekilde bir yan aksam bulunabilir. Atik Mustafa Paşa Camii'ndeki kadar net bir şekilde öne sürülemese de güney cephede dışta yarısı duvar örgüsü içinde kalmış iki sütun başlığı ve içtede dıştaki sütun başlıklarının pencere kenarlarında görülen gövdeleri bu hipotezi destekler.

Atik Mustafa Paşa Camii'ndeki bu yan aksamdan günümüze her

hangi bir iz gelememiştir. Herhalde yapıya oranla daha az dayanıklı bir malzemeden, belki de ahşap malzemeden yapılmış olmalıdır. Nitekim yan duvarlarda bulunmuş freskolar da yan duvarların dışında kapalı mekânlar olduğunu kanıtlar.(76) Ne yazık ki son iki yıl içinde bu fresko izleri üzerine beton dökülerek yok edilmiştir.

Kalenderhane Camii

İstanbul, Vezneciler şemtinde bulunan yapı camiye dönüş-türülmüş Bizans kiliselerinden biridir. 968 tarihli Valens su kemeri yapının hemen yanından geçer.

Yapının içinde VI. yy'a ait mimari plastik elemanların kullanılması, duvar kalıntılarının IV. yy'a tarihlendirilmesi, yapının hangi tarihlere ait olduğu konusunda çelişkiler yaratmaktadır. Ancak plâni Orta Bizans dönemine ait kapalı yunan haçı plâni verdiği için IX.-XII. yy'lar arası bir tarihlendirme yerinde olacaktır.

Kalenderhane Camii'nin Diakonissa veya Akataleptos Manastırı Kilisesi olduğu zannedilmektedir. Köşe duvarları ile oluşan kapalı yunan haçı biçimindedir. Naosun kuzey ve güney kolları iki sütun ile ayrılmış triptikler vasıtası ile dışarı açılırlar. Pastophorion hücrelerinin bugün için çıkışı yoktur. Kubbe ve kasnağı orjinaldir. İçeride galeri kirişlerinin izlerine rastlanır. Beş nefli denilse de bu mümkün değildir. Apsis Türk devrinde düz duvar ile kapatılmış, mihrap eklenmiştir. İç ve dış narthexleri

(76) A. Von MILLINGEN: Byzantine Churches, s:191-195

mevcuttur.

Pastophorion hücrelerinden güneydekinin içinde Latin işgalinden (1204-1261) kalma freskolar mevcuttur. İç narthex kapısı üzerinde Gabriel ve Tanrı anası Meryem bulunmaktadır. Kilisenin içi tamamen mermer ile kaplanmıştır. Güneydeki yan kilisede 1250-60'da yapılan Aziz Fransizkus ve Assisi'nin hayatını anlatan seri freskolar mevcuttur. Burada güney cephede bir portiko olması muhtemeldir. Yapı bir hamam üzerine kurulmuştur.(77)

Fenari İsa Camii (Lips Manastırı) Kuzey Kilisesi

İlk yapı VI. yy. da inşa edilmiştir. I. Anastasios (491-518) zamanında General Urbicius tarafından inşa edilen bu ilk yapıdan sonra Konstantin Lips VI. Leon zamanında 907 yılında yapıyı tamir ettirmiş ve yaptıran olarak anılmıştır. Yapı güney kilisesi ve ekleri ile birlikte 1496 yılında ölen Fenarizade Ali Efendi tarafından zaviyeye çevrilmiştir. 1633 yılındaki yangından sonra 1636 yılında vezir-i azam Bayram Paşa tarafından yaptırılan restorasyonda kuzey kilisedeki sütunlar kaldırılmış, yerlerine sivri kemerler atılmıştır. Yapılan kazılarda sütun kaidelerinin üç tanesi bulunmuştur.

Meryem'e ithaf edilmiş olan kuzey kilise kapalı yunan haçı plânına sahiptir. Naostaki ana kubbe dört sütun tarafından taşınmaktadır. Beşik tonozlar ile örtülen haç kollarının arası çapraz tonozlar ile örtülüdür. Naosun güney duvarında güney ki-

(77)C. DIEHL: Manuel d'art Byzantin, s:331-333

lise ile iletişimin sağlanabilmesi için geçitler oluşturulmuştur. Ana apsis içten yuvarlak, dıştan üç köşelidir. Ayrıca üç açıklığa sahiptir. Pastophorion hücreleri yonca plânlı şapel-ler durumunda olup, apsisleri içten yuvarlak dıştan üç köşelidir. Orta bölümde ise birer pencere açıklığına sahiptirler.

Yapının iç narthexi üç bölümlü olup, her bölümün üzeri çapraz tonozla örtülüdür. Ayrıca iç narthexin kuzey ve güney duvarları dışa doğru genişletilmiş olup, eliptik bir durum arzeder.

Pastophorion hücreleri apsise birer açıklık ile açılıp gizli bir transept oluşturmuştur. Bema bölümü İstanbul kiliselerinin bir özelliği olarak geriye doğru uzatılmış, bunun sonucu olarak da pastophorion hücreleri daha uzun mekânlar haline gelmiştir. (78)

Fenari İsa kuzey kilisesi Eski İmaret'e hem plânı, hem yonca şeklindeki pastophorion hücreleri, hem de iç narthexinin kuzey ve güney duvarlarının elips olması dolayısı ile benzerdir.

Bodrum Camii

Tarihçe: Büyük bir olasılıkla çok eski bir kilisenin bulunduğu alan üzerine inşa edilmiştir. I. Romenos Lekapenos (919-944) tarafından bir saray kadınlar manastırına vakfedilmiştir. 920 yıllarında bir mezar binası olarak iki katlı kilise halinde inşa edilmiştir. Aksaray'da Laleli Camii'nin güneyinde bulunur. Üst katı XV. yy. da camiye çevrilmiştir. Cami olduktan sonra sadece

(78) A.M.SCHNEIDER: Byzanz, s:61-62

minare ilâve edilmiştir. Yapı pek çok kereler restorasyondan geçmiş, son olarak 1985-86 yıllarında başlayan çalışmalar ile bugünkü durumuna getirilmiştir.

Plânı: Bodrum Camii X. yy.'a ait dört kolu eşit kapalı yunan haçı plânlı olup, bu tipin derli toplu bir örneğidir. Haçın kollarının kesiştiği yerde bulunan esas kubbe, sekiz adet üçgen ayağın taşıdığı yuvarlak bir tambur üzerinde yükselmektedir. Kubbeyi taşıyan sütunların yerinde bugün kesme taştan, süsüz, kaba dört adet paye bulunmaktadır. Kubbe pandantifler üzerine oturtulmuştur. Haçın kolları üzerindeki beşik tonozlar, birbirinin içlerinden geçtikleri için çapraz tonoz görünümündedirler. Bema bölümünün ana kısmı ve köşede apsisin iki yanındaki pastophorion hücreleri kubbeli olup, yonca şeklinde şapelcikler durumundadırlar. Uç bölümlü iç narthexin orta bölümü kubbe, yan bölümleri çapraz tonoz ile örtülüdür. Kuzey ve güney duvarları yuvarlatılarak sonuçlandırılmıştır. Bodrum Camii'nde üst katta yer alan kapalı yunan haçı plânlı yapının altında plân ve ebat bakımından üst kat ile aynı özellikleri gösteren bir de alt yapı bulunur.(79)

Benzerlikleri: Plânı, yonca şeklindeki pastophorion hücreleri, elips şeklindeki iç narthexi ve alt yapısından başka Baki İmaret ile benzer özellikler taşıyan bir başka bölümü de cephesinde muhtelif yerlere konulmuş payelerdir. Payeler daha bu yüzyıllardan itibaren cephe düzenlemesi konusunda başlayan har-

(79) A.Von.MİLLİNGEN: Byzantine Churches, s:196-200

ketlilik, canlılık ilkesinin ilk örnekleri durumundadırlar. (Resim 89)

Nitekim son dönemde bu hareketlilik en üst noktaya varacaktır.

Gül Camii

Haliç kıyısında Cibali Kapısı'nı 100 m. geçtikten sonra ilk sokakta solda yer alır.

Yapı 1000-1150 tarihli eski Hagios Euphemia Kilisesi olup, daha sonra Azize Theodosia'nın rölikleri bu kiliseye getirilince bu adla anılmaya başlanmıştır.

Azize Theodosia Kilisesi fetihten sonra 100 yıl kadar askerî depo olarak kullanılmış, II. Selim zamanında (1566-1574) vezir Hasan Paşa tarafından camiye çevrilmiştir.

Gül Camii biri Bizans, diğeri Türk devrinde olmak üzere iki önemli onarım geçirmiştir. Yapı köşe duvarları ile oluşturulmuş kapalı yunan haçı plânındadır. Zeminde üç nefli bir bazilika gibi görünür. Galeriler yapıya bir dehlizli tip görünümünde vermiştir.

Haç kolları arasında yer alan kubbe pendentifler vasıtasıyla masif payelere oturmaktadır. Üst örtüde dört yöndeki beşik tonozlar haç plânını oluşturmaktadır. Pastophorion hücreleri ile kuzey batı ve güney batı köşelerinde oluşan bölümler kubbe ile örtülmüştür. Bema ve galerilere geçit veren pastophorion hücreleri alt katta tonoz ile örtülüdür.

Kuzey batıda yer alan bir merdiven ile galeriye çıkılır. Galeriyi taşıyan payelerin ana kubbenin taşınmasında bir fonksiyonları yoktur. Kaldırıldıklarında yapı yıkılmaz. Kuzey doğudaki mekânın kapısı duvarla kapatılmıştır. Güney doğu bölümünde ki odada bir mezar vardır. Odaya dokuz taş basamaklı merdiven

ile çıkılır. Mezarda yatan kişinin kimliği kesin değildir. Rivayetlere göre İsa'nın havarilerinden biri, XI. Konstantin'in mezarı veya Gül Baba adlı bir Müslüman dervişin mezarı olduğu söylenir.

Naos üzerindeki kubbe(Resim 90), yan cepheler, cephelerdeki pencereler(Resim 91), içerideki büyük kemerler Türk mimarisi tarzındadır. Apsis cephesinde yer yer Türk izlerine rastlanmaktadır.

Gül Camii'nin zemini altında cami ile aynı ölçülerde, tuğla duvar örülü tonoz örtülü büyük bir alt yapı vardır. Burası mezar şapeli olabilir.

Doğu cephesinde içte yuvarlak olan apsis dışta ana apsis 5, yan apsisler 7 köşelidir. İki yan apsisin alt kısmı Orta Bizans, orta kısmı ise Son Bizans, üst kısmı ise Türk devrinde yapılmıştır. Bugün yapıda bitkisel süslemeli kalem işlerinin yanı sıra yer alan mühür-ü Süleymanlar orjinaldir.(80)

Kilise Camii

Fetihden sonra Molla Gürani tarafından camiye çevrilen bu yapı bugün Vefa meydanı yakınında yer alır. Bizans topografyasındaki şehir düzenlemesine göre 3. tepenin yamacında 10. bölge içinde yer almıştır.

Gyllius, burasını bir Hagios Theodoros Kilisesi olarak teşhis etmiş ise de geçen yüzyılın bilim adamları bu binanın Bizans'

(80) A.Von.MILLINGEN: Byzantine Churches, s:164-182

ın çeşitli Theodoros kiliselerinden hangisi olabileceğini göze-
memişlerdir.(81)

Kilise dört sütuna dayalı kapalı yunan haçı biçimindedir.
naos ile iç narthexi plân ve mimari açıdan XI. yy. Orta Bizans
dönemine, dış narthex ise XIV. yy. Son Bizans devrine aittir.

Naosta haçın kollarının kesiştiği bölümde yüksek kasnaklı
12 kaburga ile oluşturulmuş, 12 pencereye sahip, yapıya hâkim a-
na kubbe yer almıştır. Haçın dört kolu beşik tonoz ile, bu kollar
arasında kalan bölümler ise kubbe ile örtülmüştür. Ana apsis dış-
ta beş köşeli, içte ise yuvarlaktır. Bema tonozunun yan tarafla-
rından birer basık kemerli açıklık ile pastophorion hücrelerine
geçilir. Pastophorion hücreleri yonca plânlı olup, birer şapel
durumundadırlar ve birer açıklığa sahiptirler.

İç narthex üç bölümlü olup, yan tarafları çapraz tonozla
örtülüdür. İç narthexin kuzey ve güney duvarları elips şeklinde
sonuçlandırılmıştır.(82)

Exonarthex yapıya XIV. yy.'da eklenen Palaiologoslar dev-
ri eseridir. Düzgün taksimatlı aydınlık iç mekânı ile adeta bir
saray salonu etkisi bırakır. Dış hol uzunluğu yapıyı 8 m. aşmak-
ta ve 20 m.'yi bulmaktadır. Beş bölüme ayrılmış, exonarthexde
tek düzeliği önlemek için üç yüksek kasnaklı kubbe inşa edilmiş-
tir. Kubbe plânları birbirinden farklıdır. Güney kubbesi içinde-
ki mozaik süslemede Theotokhos Meryem ve çocuk İsa, kubbenin se-

(81) Semawi EYİCE: Son Devir Bizans Mimarisi, s:62

(82) C. DIEHL: Manuel d'art Byzantin, s:442-443

kiz diliminde ise sekiz peygamber yer almıştır.

Kilise Camii'nin dış hol cephesi Bizans sanatının bu devirde meydana getirdiği en dikkat çekici eserlerinden biri olarak kabul edilir.

Ebersolt ve Thiers kitaplarında Kilise Camii ile Eski İmaret Camii'ni karşılaştırmışlardır. Onlar bu iki yapıyı haç kollarının örtü sistemi ile, iç narthexdeki yonca şeklindeki nişler ile, apsisteki beş dekoratif niş ile (Eski İmaret'te görülüyor), kubbe süslemeleri ile, genel mimarisi ile benzer bulmuşlardır. Ancak detaylarda Eski İmaret'i daha üstün tutmuşlar, eşit olmayan haç kollarının, apsisin kemer uzantısının (bema) ve iç narthex üzerinde yer alan galerinin naosa doğru uzanmasının yapıya yeni bir çizgi kazandırdığı görüşündedirler.(83)

Ayrıca Aziz Theodoros'a atfedilen bu kilisenin güney tarafında yer alan açıklık, Eski İmaret Camii'nin güney cephesinde olduğu kuvvetle muhtemel portiko ile benzerdir. Kilise Camii'nin güney kanadındaki bu bölüm caddeye ağaç çatılı sütunlar ile açılır. Kapı çerçevesi merkezdeki bir çift sütun gövdesinin arasına yerleştirilmiştir. Plânındaki erken Makedonya döneminin karakteri yeni örnekler ile köretilmesine rağmen Kilise Camii'nin bu durumunu Krautheimer Texier'in plânında gördüğünü söyler.(84)

Pantokrator Manastırı Kilisesi

Bugün Zeyrek Camii adıyla tanınan yapı birbirine bitişik

(83) EBERSOLT-THIERS: Les Eglises, s:182

(84) R. KRAUTHEIMER: Early Chiristian, s:263

üç kiliseden oluşur. Hepsinin tarihleri değişiktir. Manastır gen olarak 1118-1136 yıllarına tarihlenir. Bütünüyle bu yapıları ele aldığımızda kuzey kilise en erken tarihlidir. Bu sonuca mimarisinin erken devir özelliği göz önüne alınarak ulaşılır. Ortadaki kilise daha geç tarihli, güney kilise ise en son yapılanıdır.

Kuzey Kilise: Naosunun üzeri kubbe ile örtülü, dört sütunlu yunan haçı planına sahiptir. İç narthexinin üzerinde gynekaionu yer alır. Söz konusu narthex dört bölümlü ve çapraz tonozlar ile örtülüdür. Aslında üç kapı ile naosa açılan narthexin bugün sadece iki kapısı vardır. Sekiz pencereye sahip ana kubbe Türk devri izleri gösterir. XVI. yy.'da dört Theban granitinden sütuna oturuyordu. Bugün ise taşıyıcılar Türk devrine aittir. Haçın kolları beşik tonoz ile örtülüdür. Pastophorion hücreleri beşik tonozla örtülü, apsisleri üç cephelidir. Ana apsis üçlü pencerelere sahip olup, beş köşelidir. Bütün apsisler basit fakat yüksek kör nişlerle süslenmiştir.

Güney Kilise: Kuzey kilise ile aynı plâna sahip, fakat daha geniş ve zengin bir süsleme arzeder. Yapının kuzeyi ve güneyi boyunca genişleyen iki narthexi vardır. Dış narthex beş bölüm içinde merkeze yerleştirilmiş bir tek kapı ile girilir. Çapraz tonozlar ile örtülü olan dış narthex kemerleri sütunlar üzerine oturmuştur. Ayrıca iç narthex ile dış narthex arasında bulunan beş kapı iletişimi sağlamaktadır. Ortadaki üç kapı kırmızı mermer çerçevesi, diğer ikisi de yeşil somakidendir. Merkezi kapının her iki yanındaki pencereler de yine yeşil somaki çerçeveselidir. İç narthex de dış narthex gibi beş bölümlüdür. Ortadaki bölüm dışındaki her çapraz tonozla örtülüdür. Merkezdeki bölüm ise kasnaklı bir

kubbe ile örtülü idi. Galeri iki bölümlüdür. Her ikisi de kubbe tarafından aydınlatılır. Kubbe içte Bizans işçiliği göstermesine rağmen dışta Türk devri izleri taşır. Son zamanlarda açık bölüm ahşap bir tavanla örtülmüştür. Bu ahşap bölüm hünkâr mahfilinin tabanını oluşturmaktadır. Narthexin güney ucundan bugün mevcut olmayan bölümlere geçiliyordu. Gynekaionda her bölüm iki kısımlı ve dar olarak yer almıştır. Güneydeki eliptik kemerler ile geçiş sağlanmıştır. Güney kilisedeki merkezî apsis yedi köşeli, yan apsisler ise üç köşelidir. Pastophorion hücreleri çapraz tonozlar ile örtülüdür. (85)

Fethiye Camii-Güney Binası

Fethiye Camii (Pammakaristos Manastırı Kilisesi) İstanbul'un fethinden sonra XVI. yy.'da camiye çevrilmiş Bizans kiliselerinden biridir. Bina dört esas devirde incelenir. Birincisi 1294'e doğru yapılan kuzeydeki dehlizli kilise, ikincisi 1315'e doğru Maria'nın ölen kocası kral naibi (protostratos) Michael Globas adına yaptırdığı mezar şapeli, üçüncüsü kuzeydeki yapıyı kuzey, batı ve kısmen güneyde saran 1350-1400 yıllarında yapılan dış hollerdir. Bu üç evre de Palaiologos'lar döneminde inşa edilmiştir. Fethiye Camii'nin son evresi ise Türk döneminde yapılan eklerdir.

Güneydeki mezar şapeli Orta Dönem Bizans mimarisinin klâsik plân şekli olan kapalı yunan haçı plânına sahiptir. Dış holler yapılmadan doğrudan doğruya dışarı açılan bir narthexi takip eden ve 2,30 m. çapındaki kubbe ile örtülü naos kısmı dört sütunlu yu-

nan haçı şeklinde inşa edilmiştir. Fakat bu sütunlardan solda bulunan iki tanesi, yapı camiye çevrildiğinde oluşturulan mihrabın görülebilmesi için kaldırılarak, taşıdıkları çatı sisteminin yükü bir kemere bindirilmiştir. Boyu 15 m.'yi bulan bu küçük kilise be-
ma kısmı, prothesis ve diakonikon hücreleri, dışarı taşkın apsis-
leri ile orjinal şeklini korumuştur. Şapelin altında bir krypta
bulunur. 1,5 m. kalınlığındaki narthex batı duvarının içine de
yukarı çıkılan bir merdiven yerleştirilmiştir. Bu merdiven ile
üç çapraz tonozla örtülü narthexin üst katını kaplayan gynekaion
bölümüne çıkılır. Bu bölüm ile kapalı yunan haçı şeklindeki şape-
lin tüm unsurları tamamlanmıştır. Eski İmaret Camii'nin de plânı
olan kapalı yunan haçı plânını bu kadar küçük ölçülerde de olsa
tüm unsurları ile temsil etmesi açısından bu minyatür yapı Bizans
mimarlık tarihi içinde önemli bir yere sahiptir.(86)

(86) Semavi EYİCE: Son Dönem Bizans Mimarisi, s:28-33

b- Anadolu'daki Örnekler

Sardes -E- Kilisesi

IV. yy'da yapılan EA Kilisesinin üzerinde Laskarisler döneminde (1204-1261) yapılmıştır. Tarihi sikkelerden öğrenilmektedir. Sardes'in katedrali olma ihtimali yüksek olan D Kilisesi bu yapı inşa edilince terkedilmiştir.

E Kilisesi Orta Bizans döneminin tipik plân şeması olan Yunan haçı plânına sahiptir. Dört sütun üzerinde yer alan ana kubbe yüksek kasnaklıdır. Haç kolları arasında kalan bölümlerin üzeri çapraz tonoz yerine kubbeler ile örtülmüştür. Yapının bu özelliği Anadolu yapılarının özelliklerine uymamaktadır. Bu tip varyasyonlar daha çok Arta'da uygulanmıştır. Dikdörtgen bema bölümünün yanlarındaki pastophorion hücrelerinin bema ve naosa açılımı duvar yerine birer sütun ile sağlanmıştır. Ana apsis içte yuvarlak, dışta çok köşelidir. Yunan haçı plânının kuzey ve güney tarafında yapıya giriş sağlayan kapılar vardır. Narthexden üç açıklık ile naosa girilir.(87)

Malzeme olarak taş ve tuğla bir arada kullanılmıştır. Yapı zengin tuğla işçiliğine sahiptir. Ana kubbe ve diğer dört küçük kubbe kuşaklarında meander frizi kullanılmıştır.(88) Bunun yanı sıra tuğlanın değişik dizilişleri ile oluşan balık sırtı, zikzak vs. süsleme çeşitleri mevcuttur.(89)

(87) H.BUCHWALD: "Sardis churches (E)-Preliminary report" , s:266.

(88) H.BUCHWALD: "Sardis Churches(E)-Preliminary Report", s:265-

(89) G.M.A HANFMANN: "The Sixty Campaign at Sardis 1963", s:15

Dereağzı Kilisesi

Demre'nin kuzey batısında dağların arkasındaki bir düzlükte kasaba yakınında Dereağzı olarak adlandırılan ve iki akarsuyun birleştiği yerde VIII. ve IX. yy'lara ait çok ilgi çekici büyük bir kilisenin kalıntıları bulunmaktadır.

Esası Lykia döneminde yapılan, Bizanslılar tarafından Ankara Kalesi'nde de olduğu gibi, sivri mahmuzlar halinde dışarı taşan kuleler ile güçlendirilen ve içine bir de tek nefli şapel yapılan bir kalenin eteğinde, 1850 yıllarından beri tanınan ve sanat tarihine girmiş olan bu yapı, Lykia kıyılarına akımlar yapan Arap donanmasının saldırılarına karşı bir barınak arayan Myra halkı tarafından yapılmış olmalıdır.

Tamamen ıssız bir bölgede yükselen Dereağzı Kilisesi yunanıhaçı plânlı kiliselerin güzel bir örneğidir. Orta mekânın 9 m. çapında bir kubbe ile örtülü olan kilise, ölçülü oranları ve plâni ile bu mimari tarzın büyük bir örneğini ortaya koyarak benzeri yapılardan ayrılır. İstanbul'un Bizans mimarisine uygun karakterdeki bu yapı kesme taş ve tuğla hatıllardan inşa edilmiş olmakla beraber, bulunan bazı parçalardan anlaşıldığına göre evvelce zengin bir süslemeye sahipti. Narthexin ve yan neflerin üstündeki galerilere çıkışı sağlayan merdiven kuleleri de belli olan bu kilisenin iki yanına bitişik sekizgen plânlı iki ek binada dikkat çekicidir.(90)

Bu özellikleri ile Dereağzı Kilisesi hem plâni bakımın-

(90) J.MORGANSTERN: "The Church at Dereağzı", A Preliminary Report, Dumbarton Oaks Papers, XXII(1968), s:217-225

dan, hem de Eski İmarit'in üst katına çıkışı sağlayan merdivenlerin nasıl olabileceği konusunda bir fikir vermesi açısından Eski İmaret Camisi ile benzerdir.

İznik-İstanbul Kapısı Yakınında Bulunan Yunan Haçı Planlı Kilise

İznik surlarına ait dört kapıdan biri olan şehrin kuzey yönündeki İstanbul Kapısı'na giderken sol tarafta 1946 yılında bir bahçe düzenlemesi sırasında ortaya çıkarılmıştır. Dört sütunlu kapalı yunan haçı plânına sahiptir. Bu plânı ve duvar tekniği ile bu kilise IX. - XII. yy.'lara tarihlendirilir. Kalıntının içinde döşeme mozaiklerinden de parçalar da bulunmuştur. Bu kilisenin, İznik hükümdarlarından II. Theodoros Laskaris'in 1255-56'da yanında bir felsefe okulu ile birlikte yaptırarak kendi koruyucu azizi olduğuna inandığı Hagios Tryphon'a sunduğu kilise olduğu sanılmıştır. Ancak Semavi Eyice Yenişehir Kapısı'ndaki yapının Tryphon Kilisesi olduğunu düşünmektedir. Nitekim VIII. Michael Palaiologos'un çocuk hükümdar IV. İoannes Laskaris'e karşı haince tutumundan hoşnut olmayan Patrik Arsenios Autoreinos 1259 sonbaharında makamını ve İznik'i terkederek Prainetos (Karamürse) yoluna çıkarken geceyi şehrin içinde surlara yakın Agalma Manastırı'nda geçirmişti. Semavi Eyice'ye göre bu yola İstanbul Kapısı'ndan çıkıldığına göre, bugün artık pek az kalıntısı görülebilen kilisenin bu Agalma Manastırı'na ait olmasının bir ihtimal olarak düşünülebileceğini belirtmektedir.(91)

(91) Semavi EYİCE: "İznik'te Bir Bizans Kilisesi", Türk Tarih

İstanbul kapısı'na giderken solda yer alan bu kilise dört sütunlu kapalı yunan haçı plânına sahiptir. Yapının sadece zemini günümüze ulaştığından örtü sistemi hakkında bir fikir edinemiyoruz. Ancak dört sütunlu kapalı yunan haçı plânına sahip olduğuna göre bu sütunlar muhakkak ki bir kubbeyi taşımaktaydı. Ana apsis-ten hiç bir kalıntı kalmamıştır. Ancak pastophorion hücreleri günümüze ulaşan kalıntılara göre içten yuvarlak,, dıştan üç köşelidir. Pastophorion hücrelerinden bema bölümüne birer geçiş ile iletişim sağlanmıştır. Narthexi üç bölümlüdür. Ancak bu üç bölümün örtü sistemi hakkında herhangi bir kalıntı olmamasından dolayı bilgi edinemiyoruz.

Tirilye- Hagios Stephanos (Hinelakkos) Kilisesi

Tirilye güney Marmara kıyısında, Mudanya'nın 10 km. batısında küçük bir nahiyedir. Hagios Stephanos Tirilye kasabası içinde yer alan üç Bizans eserinden en iyi durumda olanıdır. 1661 yılında camiye çevrilen yapının doğu ve batısı birer dar sokak, kuzeyi ise etrafı 1 m. duvarla çevrili genişçe bir arsa ile çevrilmiştir. Güneyi ise bir evin arsası ile bitişiktir. Yapı dört sütunlu kapalı yunan haçı plânının gelişmiş örneklerindendir. Ortada dört sütun üzerinde bir kubbe, bunun etrafında haçın kolları ve haçın kolları arasında da küçük mekânlar yer alır. Binanın üç apsisi olup, orta ve yan apsislerin önünde bema bölümü yer alır. Naosun batısında bir narthex, bunun önünde dışarı dört sütunla açılan bir exonarthex bulunmaktadır. Bina Osmanlı devrinde cami haline getirildikten sonra plânda bazı ilâveler olmuş, güney batıya bir şadırvan ve narthexin güney duvarı üzerinede bir minare eklenmiştir. Haçın kolları beşik tonoz ile örtülüdür. İç narthex-den naosa üç kapı ile,, dış narthexden iç narthexa tam ortadaki bir kapı ile geçilir. Haçın kollarının dıştan meyilli bir çatı

ile örtülü oluşu ve diğer çatı birimlerinden daha yüksek oluşu plânı daha bariz bir şekilde dışarı aksettirmiştir.(92)

Tirilye- Panagia (Pantobasilissa) Cemaat Kilisesi

Tirilye kasabasındaki harap durumda bulunan bu yapı takviye payandaları dolayısı ile "Kemerli Kilise" olarakta bilinir

Kilise Orta Bizans devrinin karakteristik dört sütunlu yunan haçı tipindedir. Esas kilise ortada bir kubbe, onu taşıyan dört sütun ve haçın kolları arasında yer alan dört küçük mekândan meydana gelmiştir. Bina doğuda ana, yanlarında birer apsissolmak üzere üç apsislidir. Naos ile narthexi ayıran duvarların yerine bugünkü şekliyle esas binanın plânına dahil olup olmadığı belli olmayan iki sütun konmuştur. Doğu, kuzey ve güney cepheleri bir takım kör kemerler ile ve nişlerle hareketli bir hâle getirilmiştir. Batı cephesi mevcut değildir.(93)

Tirilye kasabasındaki bu iki kilise de plânları açısından Pantepoptes Manastırı Kilisesi ile benzerdirler.

(92) K.BÜYÜKÖĞEN: "Trilye ve Siğideki Bizans Kiliseleri",

s:16-51

(93) K.BÜYÜKÖĞEN: "Trilye ve Siği'deki Bizans Kiliseleri",

s:32-47

c- Diğer Çevrelerdeki Örnekler

Selânik Blateon Manastırı Kilisesi (Çavuş Manastırı)

Selânik'in hakim noktasında inşa edilen kilise, Metamorfosis-İsa'nın suretinin değişmesi olayına ithaf edilmiştir. XIV. yy. sonu XV. yy. başına tarihlenir. Yunan haçı plânının bir varyantı olma açısından ilginç bir örnektir.

Kilisede kubbeyi dört sütun yerine dört dayanak taşır. Bu tür varyasyonlu binalar Makedonya'da çoktur. Apsis etrafında iki paye, narthex etrafında ise duvardan taşan payeler vardır. Esas binanın etrafında dış galerinin bir parçası yer alır. Bu galeri her halde bütün bina boyunca uzanıyordu. Bazı bilim adamlarına göre bu bölümün binaya ait olmadığı ve hafif inşaatlı sundurma şeklinde bir bölüm olduğu söylenir. Bu konu tam aydınlanamamıştır. Yapı plânının yanı sıra Eski İmarât Camii'nin güney cephesinde olması muhtemel bu tip bir sundurma dolayısı ile de benzerdir.

Dört dayanağın taşıdığı kubbe oval, kasnağı aşırı yüksektir. kasnakta kademeli kemerler ve ince uzun pencereler ile vertikal hatlar belirlenmiştir. Ayrıca her pencere arasında yarım yuvarlak bir paye yer almıştır. Kilisenin içi dış alemle bağlantılıdır. Kilise küçük de olsa kubbe hakimiyeti söz konusudur.

Tuğla işçiliği ve frizler ile horizontal ve vertikal hatların uyumu sağlanmıştır. Cephe süslemesi çok kuvvetli değildir.

Kilise Türk idaresinde Ortodokslarca kullanılmıştır.

Selânik Havariyun (12 Havari) Kilisesi

Dört sütuna dayalı yunan haçı plânlı kilisenin Bizans devrindeki adı bilinmemektedir. Ama tarihlendirilmesi konusunda bir takım dayanaklar mevcuttur. Türk devrinde "Soğuk Su Camii" adıyla anılmıştır. Yapının etrafında bir galeri yer almıştır. Bu galerinin tarihi belli olmamakla birlikte "Niphon I" isimli bir patriğin adı yazılıdır. Bu patrik 1312-1315 yılları arasında patriklik yaptığına göre galeri XIV. yy. başlarına tarihlenir. Binada galeriden az önce yapılmış olmalıdır.

Bizans mimari tarihinin en güzel örneklerinden olan yapının bir manastıra ait olduğu kesindir. Etrafında Bizans binaları, altında da bir sarnıç vardır. Bu yüzden Türk devrinde yapıya Soğuk Su Camii adı verilmiştir.

Haçın kollarının kesiştiği yerde yer alan kubbenin kasnağı çok yüksektir. Klâsik yunan haçı plânında bu kadar yüksek kasnaklı bir kubbeye rastlanılmaz. Kasnak aynı zamanda kemer, niş ve payeler ile süslüdür. Niphon I zamanında yapılan exonarthexi saray cephesi gibi süslü olup, dışa açık ve kemerlidir.(94)

Soğuk Su Camii plânından başka alt yapısı olması dolayısı ile de Eski İmaret Camii ile benzerdir.

(94) C. DIEHL: Manuel d'art Byzantin,, s:767-768

d- Pastophorion Hücreslerinin Yonca Plânı ve İç Narthexinin Elips Olması Dolayısı İle

Menari İsa Camii(Lips Manastırı) Kuzey Kilisesi

Konstantin Lips tarafından VI. Leon zamanında 907 yılında tamir ettirilen bu yapı kapalı yunan haçı biçimindedir. Apsisin iki yanındaki pastophorion hücreleri yonca plânlı bir şapel durumundadır. Lips Manastırı Kilisesi ile benzer diğer yönü iç narthexinin elips oluşudur. Ayrıca yine kuzey kilisede pastophorion hücrelerinin apsise birer açıklıkla açılıp, tıpkı Pantepoptes Manastırı Kilisesi bema bölümünde olduğu gibi gizli bir transept oluşturmalarıdır.

Vefa Kilise Camii

Fetihten sonra Molla Gürani tarafından camiye çevrilen yapı, Vefa'da olup, naos ve iç narthexi XI. yy'a tarihlenir. Yapıda bema tonozunun yan taraflarından biner basık kemerli açıklıkla pastophorion hücrelerine geçilir. Bu pastophorion hücreleri tıpkı Eski İmarat Camii'nde olduğu gibi, yonca plânlı olup, birer küçük şapel durumundadırlar.

Vefa Kilise Camii'nin Orta döneme ait iç narthexi üç bölümlü olup, yan duvarları elips şeklinde son bulur. Kilise Camii bu özelliği ile de Eski İmarat Camii'ne benzer.

Bodrum Camii

X. yy'a ait kapalı yunan haçlı bina 920 yılları civarında iki katlı kilise halinde inşa edilmiştir. Bema bölümünün iki yanında yer alan pastophorion hücrelerinin üzerleri kubbe ile örtülmüştür. Plâni bakımından bu hücreler tetrakonkos şeklinde düşünülmüştür.

müşlerdir. Pastophorion hücreleri dolayısı ile Eski İmarat Camii ne benzeyen yapı üç bölümlü iç narthexinin kuzey ve güney yönünde düz bir duvar yerine elips bir şekilde sonuçlanması ile de Eski İmarat'a benzemektedir.

e- Alt Yapısı Dolayısı İle

Bodrum Camii

X. yy'a ait Bodrum Camii'nin alt katıda tıpkı üst kat gibi düzenlenmiştir. Gerek plânı ve gerekse ebatları üst kat ile eşittir. Aşağı kilise mezar şapeli olarak kullanılmaktaydı. Güney duvarı ve apsisin içinde mezar hücreleri inşa edilmiştir. Aşağı kilisede üst kat kilisesinden farklı olarak dört sütun kullanılmıştır. Bunada apsis duvarında Meryem ve bir kadın freski bulunmuştur. Örtüsü korenth tarzı başlıklara dayalı beşik tonozlar şeklindedir. Malzeme olarak tuğla ve taş kullanılmıştır. Eski İmaret Camii'nin alt yapısı ile plân olarak değil, sadece bir alt yapı olması bakımından benzerdir.

Gül Camii

Gül Camii'nin tabanı altında cami ile aynı ölçülerde bir alt yapı vardır. Duvarları tuğla malzemeli olan alt yapıda örtü sistemi olarak tonoz kullanılmıştır. Bu alt yapı mezar binası olabilir.

Eski İmaret Camii'nin alt yapısı'nda sarnıç olarak kullanılmadan evvel mezar binası olarak kullanılmış olması muhtemeldir. Bu yüzden de Gül ve Bodrum camilerinin alt yapıları ile benzerdir.

Fethiye Camii

Bugün camii olarak kullanılan 1292-1294 tarihli kuzeyde yer alan dehlizli kilisenin de bir alt yapısı vardır. Eski İmaret Camii'ne bu alt yapı bakımından benzemektedir.

Alt yapı dediğimiz mimari öge hemen hemen bütün Bizans Kiliselerinde mevcuttur.

g- Gynkaionu Dolayısı İle

Fethiye Camii Mezar Şapeli

1315 yılına doğru Maria'nın ölen kocası kral naibi (pro-
tostratos) Michael Globas adına yaptırdığı bu yunan haçı plan-
lı yapıda 1,5 m. kalınlığındaki narthex batı duvarının içine
üst katta yer alan gyneikaion bölümü ile iletişimi sağlayan
bir merdiven bölümü yerleştirilmiştir. Bu merdiven ile üç çapraz
tonozla örtülü olan narthexin üst katını kaplayan gyneikaion bö-
lümüne çıkılır.

Bu bölümün Eski İmaret Camii'nde narthexin üzerinde yer
alan gyneikaion bölümünden farkı örtü sistemidir. Çünkü Pammakaris-
tos güney şapel gynkaionunun üzeri sekizer pencereli iki kubbe
ile örtülmüştür. Nitekim Pammakaristos güney şapel gyneikaionu-
nun Pantokrator güney kilisesi ve Pantepoptes Kilisesi gynkaio-
nundan farkı bu kubbeli örtü sistemidir.(95)

Bu örtü sistemi gyneikaionu yapının diğer mimari özellik-
leri içinde belirgin bir hale getirmektedir.

Pantokrator Güney Kilisesi

Güney kilisesi'nde naosun batı koluna açılan gyneikaion
naostan bakıldığında iki bölüme ayrılmıştır. Üst sırada iki sü-
tuna dayalı üç kemer açıklığı yer almıştır. Bugün için içleri
örülü durumdadır. Sütun başlıkları işlemeli olup, gövdeleri bu

başlıklara nazaran incedir. Alt sırada üç açıklık olmalıdır. Ancak kuzey tarafındaki açıklık ile orta taraftaki açıklık ortadaki bölüm kaldırılarak tek açıklık haline getirilmiş ve gösterişli bir hünkâr mahfili yerleştirilmiştir. Güney tarafta ki açıklık ise yuvarlak kemerli bir bölüm halindedir. Haçın güney koluna açılan hücre odası penceresi yuvarlak kemerli olup, bugün tahtalar ile kapatılmış durumdadır. Bu pencere yapıyı tümünden dolaşan kornişe dek iner. Haçın kuzey koluna açılan pencere de diğeri gibi düzenlenmiş olup, tahtalar ile kapatılmıştır.(Resim 92)

Bugün caminin içinden gynekaiona çıkılamamaktadır. Bu mekân üç bölüme ayrılmıştır. Söz konusu üç bölüm iki adet üçüz açıklık ile belirtilmiştir. Gynekaionu üçe ayıran bu açıklıklar her birinin ortasında diğerine nazaran daha uzun ve daha yüksek bir yuvarlak kemer, yan taraflarda da yine bir yuvarlak kemerli bir açıklık şeklinde teşkilatlandırılmışlardır.

Selânik Ayasofyası

Selânik Ayasofyası'nın batı yönünde üst katta yer alan gynekaion bölümü Eski İmarit Camii'nin gynekaionu ile benzerlik göstermektedir. Düzenleme açısından aynı olan gynekaion bölümlerinde sadece detaylarda farklılık görülür. Plân her iki gynekaionda da U şeklindedir. Orta bölüm iki sütuna dayalı üç kemer açıklığı ile haçın batı koluna açılır. Gynekaionun yan odaları ise Eski İmarit'te olduğu gibi haçın kolları arasında yer alan bölümün üzerine oturtulmuştur. Kuzey yönündeki oda haçın batı ve kuzey koluna, güney yönündeki oda ise haçın batı ve güney kollarına tek sütuna dayalı iki kemer açıklığına sahip birer bölümle açılırlar.

Bu gynekaion düzeni ile Selânik Ayasofyası Eski İmarit Camii ile benzerdir.

B- Süslemesi Dolayısı İle

a- Güney Cephesindeki Meander Frizi Dolayısı İle

Enez Ayasofyası

Camiye çevrildikten sonra Fatih Camii adını alan Enez Ayasofyası Enez Kalesi içinde büyük bir yapı olup, 1962 yılında harabe halinde de olsa halen cami olarak kullanılıyordu.

Yapı Orta Bizans devri sonlarına doğru yunan haçı plânına uygun olarak inşa edilmiştir. Son devirde yapıya birde exonarthex ilâve edilmiştir. Daha sonraları kubbe kasnağı ilebbirlikte kmş ve XIX. yy'da naosun orta kısmı ahşap çatı ile örtülmüştür.

Enez Ayasofyası'nın duvarlarında muntazam tuğla tekniğinden örneklere rastlanır. Doğu kısmında özellikle sağ pastophorion hücresinin dış yüzünde tuğladan meydana getirilmiş meander motifinin izleri tespit edilmiştir. Bu motif bizde hemen İstanbul yapılarının dış cephelerini çağrıştırır. Nitekim Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nin güney cephesinde iki paye arasında yer alan meander motifi de Enez Ayasofyası'daki gibi son devir tamir ve ekleri sırasında yapılmış olmalıdır. Bu meander motifinden dolayı Enez Ayasofyası Pantepoptes Manastırı Kilisesi'ne benzer.

Sinan Paşa Mescidi

Haliç kıyısında Aya kapı'nın i tarafında bir kalıntı şeklinde yer alan bu yapı tamamen evler ile sarılmış ve içi molozla dolmuştur. Bu kalıntı dış duvar süslemelerinden anlaşıldığına göre XIII.-XIV. yy'lara ait olması muhtemel bir şapel veya daha büyük bir binanın ekidir.

Bu bina alt kısmı daha eski olmakla beraber özellikle apsisinin üst kısmı tamamen Palaiologos'lar devri özellikleri gösteren bir yapıdır. Boyu apsis çıkıntısı hariç 12 m.dir. Apsisinin dış cephesinde bir sıra konsantrik çifte tuğlalı, kemerli kornişin üzerinde kalın iki tuğla hatıl arasında yine tuğladan bir meander frizi uzanır.(96)

Sinan Paşa Mescidi, apsisinde iki tuğla hatıl arasında yer alan tuğladan meander frizi bakımından Eski İmaret'e benzer bir yapıdır.

Khritos Soterios Philanthropos Kilisesi

İnsan dostu - Philanthropos -, kurtarıcı - Soterios - İsa'ya sunulan bu kilise önemli bir manastırın parçası olarak II. Andronikos(1282-1328) devri ileri gelenlerinden protovestiarios (eswabçı başı) Nikephoros Khoumnos'un kızı Eirene tarafından yaptırılmıştır.

İstanbul Marmara surlarının Topkapı Sarayı eteğinde, eski Gülhane arazisi hizasında surlarda açılmış bir kaç pencere şeklinde görülen cephenin evvelce surların üstünde yükselen bir binanın alt yapısının cephesi olduğu açıkça bellidir.

Cephenin yukarı kenarında 1 m. kadar genişlikte boydan boya gamalı haçlı bir meander motifi uzanmaktadır.(Resim 93) Yalnız büyük kemerin doğu kenarında bu motif yerini, uçları yuvarlak geçmeli bir kare motife bırakmaktadır. Böylece bu tuğla

(96) Semavi EYİCE: Son Devir Bizans Mimarisi, s:52-53

süslemeye bir devamlılıktan da kaçınıldığı dikkati çeker.(97)

Bu meander motifi ile Khiristos Soterios Philanthropos Kilisesi Pantepoptes Manastırı Kilisesi ile benzer.

Bafa Gölü-Kahve Asar Adası'ndaki Büyük Kilise

Bu adadaki diğer yapılar gibi XIII. yy. sonu - XIV. yy. başına tarihlenir. Yapı dört sütuna dayanan yunan haçı plânlıdır. Apsisleri ile yan apsisleri dışarı taşkındır. Apsisinde iki sıra pencere açılmıştır. Bu pencerelerin üzerlerinde dikine yerleştirilmiş tuğlalar yer alır.

Cephede ise kademeli kör bir niş içinde bir rozet yer alır. Kemerler kademelidir. Cephelerin üst kısmında mazgal şeklinde pencereler bulunur. Ayrıca çatı seviyesinde testere dişi tuğladizisi yer almıştır.

Yapının kuzey cephesinde bir meander frizi bulunur. Bu friz sayesinde Kahve Asar Adası'ndaki büyük kilise Pantepoptes Manastırı Kilisesi ile benzerdir.

Arta - Hagios Basileios Kilisesi

Şapel denecek kadar küçük bir kilisedir. Kesin olmamakla birlikte XIV. yy.'a tarihlendirilir. Tek nefli mütevazı bir yapıdır. Bina çift meyilli bir çatı ile örtülüdür. Apsisi dışa taşkındır.

Yapının dış cephe örgüsünde taş ve tuğla bir arada kullanılmıştır. Apsisteki frizler arasında tuğlalardan oluşturulmuş bir

(97) Semavi EYİCE: Son Devir Bizans Mimarisi,, s:72-78

meander motifi yer alır ki,, bu motif ile Hagios Basileios Kilisesi Pantepoptes Manastırı Kilisesi ile benzer durumdadır.

b-Güney Cephesindeki Güneş Kursları Dolayısı ile

Fethiye Camii:Güney Cephesindeki Güneş Kursları

Pammakaristos Manastırı Kilisesi'ne ek olarak XIV. yy.'-başlarında inşa edilen yunan haçı planlı mezar şapeli binasının güney cephesi,Palaiologos'lar döneminin cephe düzeni konusunda bu dönemin duyuş ve zevkini lâıyıkı ile belirtmesi dolayısıyla çok önemlidir. Adeta saray izlenimi veren bu renkli cephede çok kuvvetli bir keramoplâstik süsleme kullanılmıştır.

Bu güney cephe iki silme ile üç bölüme ayrılmıştır. Altta bir dizi kör kemer, ortadaki bölümde kademeli kemerler içinde yer alan ve iç mekânın dışa açılışını sağlayan değişik tip ve ölçülerde seri bir şekilde pencereler bulunur. En üst bölüm ise biri gynekaiona,digeri naosa açılan ve saçak hattını geçen iki büyük pencereden başka üç adet de küçük niş bulunmaktadır. Naosu aydınlatan dogu yönündeki pencerenin iki yanında karşılaştırma konumuzu teşkil eden birer rozet bulunmaktadır. Bu rozetler yapının güney cephe süsleme programı içinde diğer süsleme elemanları ile uyum içinde olan bezeme unsurlarıdır. Rozetler taş ve tuğla malzeme kullanılarak yapıldıklarından canlı bir görünüm arzederler. Tuğladan oluşan sınırlayıcı çemberin içinde bu sefer tuğla ve taş karışımı, dıştakinden daha kalın bir sıradan sonra rozetlerin ortasında merkezden dışa doğru dikine yerleştirilmiş dört adet üçgen şeklinde taşların arasına üçer adet yine dikine yerleştirilmiş tuğla süsleme gözükmektedir. Bu üçgen şeklindeki dört taş uzaktan bakıldığında haç görünümü vermektedir. Rozetlerin her ikisi de aynı düzenlemeye sahiptir.

renari İsa Camii güney kilisesi apsis cephesinde bulunan rozetler

İmparatoriçe Theodora'nın 1296 tarihinden önce evvelce var olan kuzey yapısının güneyine yaptırdığı dehlizli kilisenin doğu cephesi son dönem mimari cephe anlayışı çerçevesinde oluşturulmuştur.

İki silme ile üç bölüme ayrılan ana apsisin orta bölümünün yukarısında bu orta bölüm ile en üst bölümü ayıran silmenin hemen altında iki rozet bulunur. (Resim 94-95) Bu rozetler son dönemin tipik hareketli, dışa dönük cepheleriyle tam bir bütünlük oluşturmakta, bu bütünlük rozetlerin genel cephe süslemesi içinde belirlenmelerine neden olmaktadır.

Güçlü plâstik etkileri hemen farkedilen bu rozetler cephe sathından ince bir tuğla sırası ile ayrılmışlardır. Oluşan yuvarlak bölümlere birer fırlıdak motifi yerleştirilmiştir.

Khristos Soterios Philanthropos Kilisesi

İstanbul Marmara surlarının Topkapı Sarayı eteğinde, eski Gülhane arazisi hizasında surlarda açılmış bir kaç pencere şeklinde görülen cephede meander frizinin altında üç adet rozet bulunur. Büyük kemerin solunda 1,, sağında iki adet olmak üzere yerleştirilen bu rozetler son dönem Palaiologos'lar devrinin duyuş ve zevkini aksettirirler. Bu rozetlerden ikisi Eski İmaret Camii'nde 1990 yılında exonarthex güney duvarı üzerinde ortaya çıkarılan rozete çok benzemektedirler. (Resim 93)

Gebze-Eski Hisar Kalesi

Bizans İmparatorluğu başkenti korumak için İzmit Körfezi boyunca bir dizi askerî bina ve kale yaptırmıştır. Bugün Gebze (Dakybiza) yakınında Eski Hisar Kalesi bunlar arasında en iyi korunmuş olanıdır. Komnenos'lar zamanında yapılmış ve Palaiologos'lar döneminde genişletilmiştir. Eski Hisar Kalesi bunlar arasında en iyi korunmuş olanıdır. Komnenoslar zamanında yapılmış ve Palaiologoslar döneminde genişletilmiştir. Eski Hisar Kalesi hem doğudan gelen yola hem de denize hakim bir Ortaçağ kalesidir. Daha sonra yapılan bölümleri bu yapıdaki Palaiologoslar döneminin renkli duvar tekniğini ortaya koyar. Buradaki çeşitli süslerin yanısıra güneş kursu şeklindeki rozet , Eski İmaretin güneş kursları ile benzerdir.

Yoros Kalesi

Bu yapılardan başka bir takım arma ve rozetler bakımında oldukça zengin olan Yoros Kalesi'nde de güneş kursları bulunmaktadır.

Bu tuğla rozetlere Erken dönem Osmanlı mimarisinde de rastlanmaktadır. Ancak Osmanlı rozetleri Bizans rozetlerinden bazı farklılıklar gösterirler. Osmanlı rozetlerinin her biri tek başına bir motif olduğu gibi, herhangi bir süsleme kompozisyonunun bir parçası değildirler. Bizans rozetleri süsleme ile iç içe olduğu halde Osmanlı rozetleri süslemeden soyutlanmış çıplak duvar yüzeyi üzerine yerleştirilmişlerdir. Uygulamada görülen bu farklılıkların dışında malzeme, form ve işçilik gibi çeşitli yönlerde de bazı ayrılıklar bulunmaktadır. Osmanlı rozetleri Bizans rozetleri gibi zengin bir tuğla işçiliği göstermezler. Malzeme yine tuğladır. Rozetlerde Bizans geleneğinin

bir devamı olarak süsleme için özel hazırlanmış tuğlalar kullanılmıştır.

Erken Osmanlı dönemine ait belli başlı tuğla rozet örnekleri Bursa-Orhan Camii'nin son cemaat yerindeki rozetler, Yenişehir-Seyyit Mehmet Dede Zaviyesi'nin yan cephesindeki rozet, İznik-Nilüfer Hatun İmaret-i'nin revak yan cephesindeki iki rozet ile güney duvarı üzerindeki rozetlerdir.

Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nin güney cephesindeki rozetler ile analogik yaklaşımımıza konu teşkil eden çeşitli Bizans yapılarındaki ve daha sonra Erken Osmanlı mimarisinde örneklerini gördüğümüz bu rozetler kökleşmiş bir geleneğin temsilcisidirler.

IX - DEĞERLENDİRME

Pantepoptes Manastırı Kilisesi Orta Bizans döneminde İstanbul'da yapılan Bizans kiliseleri içerisinde kapalı yunan haçı plânının uygulanış tarzı ile bu plân tipinin en dikkat çekici örneğini oluşturmuştur.

Pantepoptes Manastırı Kilisesi iç narthexi önüne son dönemde eklenen exonarthex diğer yapılara eklenen exonarthexler ile aynı özellikleri taşımakta, süslemesi bakımından son dönem süsleme özelliklerini aksettirmektedir. İç narthex'in güneyinden girişi sağlayan yapı ile aynı ölçülere sahip alt yapı hem meyilli olan araziye düzleştirip üst yapıya düz bir yüz oluşturmuş, hem de son dönemden itibaren sarnıç olarak kullanılmıştır.

İç narthex üzerinde boydan boya uzanan gynekaion bölümünün naosa açılımı genel plân ile uyum içindedir ve bir bütün oluşturmuştur. Gynekaiona çıkış problemi kuzey ve güney cephelerde olması muhtemel dış merdivenlerle sağlanmış, böylelikle genel mimari öğelere ilginç bir unsur daha eklenmiştir.

Yapının bema bölümü İstanbul kiliselerine özgü olarak doğuya doğru uzamış ve bu bölümlerde gizli bir transept oluşmuştur.

Kubbe haç kolu çatı örtülerinin daha aşağıda kalması dolayısı ile yapıya en hakim unsur olmuştur.

Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nde yer alan plastik süsleme öğeleri XI.yy. plastik süsleme tarzına uygunluk gösterirler. Yapıda kullanılan çeşitli kornişler, sütun başlıkları, kapı lentoları üzerinde yer alan bitkisel rozet, haç vs. süslemeler güçlü plastik etkileri sayesinde yapının mimarisi ile bütünleşmiş

durumdadırlar. Yine son dönemde özellikle yapının güney cephesine eklenen keramoplâstik süsleme öğeleri, son dönem süsleme repertuarının özelliklerini aksettirirler.

X- SONUÇ

1081-1185 yılları arasında hüküm süren Komnenos Hanedanı zamanında Dukas Hanedanı (1059-1078) dönemindeki karışıklık ortamı ortadan kalkmış, imparatorluk eski birliğine kavuşmuştur.

Siyasi ortamdaki bu düzelme mimariyi de etkilemiş ve İstanbul'da bir başkent üslûbu oluşmuştur. Orta dönemde standart plân tipi olarak belirlenen kapalı yunan haçı plânı pek çok yapıda olduğu gibi Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nde de başarılı ve özgün bir tarzda uygulanmıştır.

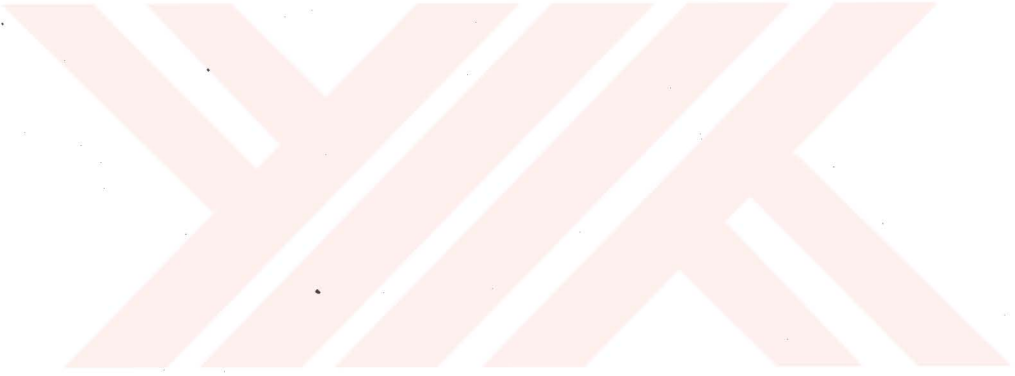
Kapalı yunan haçı plânına sahip olan bir kilisede bulunması gereken her türlü mimari ügeyi içeren yapı bu tamam hali ile yunan haçı plân tipinin ideal şekli olmak durumundadır.

Bizans döneminde Hristiyanlığa hizmet vermiş olan bu manastır kilisesi Türk devrindi yeni bir takım eklerle bu kez Müslümanlık dinine hizmet vermeye başlamıştır. Çeşitli yangın ve depremlerden az da olsa payını alarak günümüze gelen yapı, bugün için sadece ezan saatlerinde cemaatin namaz kılması için açılmaktadır.

XI- PLAN- KESİT- FOTOĞRAFLAR

Plân Listesi

- 1- Pantepoptes Manastırı Kilisesi- Plânı
- 2- Pantepoptes Manastırı Kilisesi- Üst kat plânı
- 3- Pantepoptes Manastırı Kilisesi- Enine kesit

Resim Listesi

- 1- Dış Narthex Orta kapı
- 2- " " : Kuzey yönündeki kapı
- 3- " " : Güney yönündeki kapı
- 4- " " : Güney duvarı
- 5- İç Narthex : Kuzey yönüne doğru
- 6- " " : Kuzey duvarı detayı
- 7- " " : Güney yönüne doğru
- 8- " " : Orta kapı
- 9- Alt Yapı : Batı yönünden gelen taş boru
- 10- Naos : Kubbeyi taşıyan sütunlardan kuzey-doğudaki
- 11- " : Bemanin görünüşü
- 12- " : Kuzey duvarı
- 13- " : Güney ile doğu haç kolları arasında kalan bölü-
mün örtü sistemi
- 14- " : Kuzey doğu haç kolları arasında kalan bölümde
1990 yılında açılan pencere
- 15- " : İç narthexden naosa geçit veren üç kapıdan güney-
de olanının naostan görünüşü
- 16- " : Haçın kuzey batı kolları arasında kalan bölümün
kuzey duvarı
- 17- " : Haçın kuzey ve doğu kolları arasında kalan bölü-
mün doğu yönündeki niş
- 18- " : Güney duvarı alt penceresi
- 19- " : Güney duvarı
- 20- Güney cephede duvar örgüsü içinde kalmış sütun başlığı
- 21- Güney cephede duvar örgüsü içinde kalmış diğer sütun başlığı

- 22- Naos: Apsis ve bema bölümünün gynekaiondan görünüşü
- 23- Güney pastophorion hücrelerinden kuzeye doğru
- 24- Kuzey pastophorion hücrelerinden güneye doğru
- 25- Türk devrinde oluşturulan mihrap
- 26- Kuzey-doğu pastophorion hücresi: Kuzey penceresi
- 27- " " " " : Apsis penceresi
- 28- " " " " : Apsisin solundaki niş
- 29- " " " " : Bu bölümü dolaşan korniş ve
çapraz tonoz
- 30- Güney-doğu pastophorion hücresi: Apsis yarım kubbesi
- 31- " " " " : Apsis penceresi
- 32- Ana Kubbe
- 33- Ana Kubbe: Kasnakta yer alan pencereler
- 34- Gynekaion: Güney batı bölümü
- 35- " : Kemerleri taşıyan volütlü sütun başlığı
- 36- " : Batı duvarında yer alan pencerelerden biri
- 37- " : Naostan görünüşü
- 38- " : Naosa açılımı sağlayan sütunlardan biri
- 39- " : Naosa açılan sütun başlıklarından biri
- 40- " : Kuzey yönündeki mekânın kapısı
- 41- " : Kuzey yönündeki mekânın naosa açılan penceresi
- 42- " : Kuzey yönündeki mekânın kuzeye bakan penceresi
- 43- " : Güney yönündeki mekânın girişi ve naosa açılan
penceresi
- 44- " : Kuzey yönündeki mekânın naostan görünüşü
- 45- " : Güneye doğru görünüş
- 46- " : Kuzeye doğru görünüş
- 47- Plâstik Süsleme: Naosu dolaşan kornişten datay
- 48- " " : Kubbe eteğini dolaşan kornişin güney bölümü

- 49-Plâstik Süsleme: Kubbe eteğini dolaşan kornişin güney bölümünden detay
- 50- " " : Dış narthexin güneyinde akanthos yaprağı ile taçlandırılmış korniş köşesinden detay
- 51- " " : Dış narthex kuzey-batı köşesinde yer alan paye
- 52- " " : Dış narthexde bulunan payenin üzerindeki başlık
- 53- " " : Dış narthex orta kapı lentosundan detay
- 54- " " : İç narthex sağ kapı lentosundan detay
- 55- " " : Naos kornışı ile benzerlik gösteren iç narthex kornışı
- 56- " " : İç narthex batı duvarı kornişinden detay
- 57- " " : İç narthex doğu duvarı kornışı taçlandıktan sonra
- 58- " " : Gynēkaion kuzey duvarında yer alan kornışten detay
- 59- Dış Cephe : Kuzey-batıdan görünüş
- 60- " " : Batı cephesi üst bölümü
- 61- " " : Batı cephesi sağ üst bölümü
- 62- " " : Batı cephesinde yer alan giriş
- 63- " " : Batı cephesi sağ alt bölümü
- 64- " " : Güney cephesi
- 65- " " : Güney cephesi haçın güney kolü üst bölümü
- 66- " " : Güney-batıdan görünüş
- 67- " " : Güney cephe duvar örgüsü içinde kalmış iki sütun başlığı
- 68- " " : Güney cephedeki meander frizi
- 69- " " : Güney cephe-meander frizi- detay
- 70- " " : Gynēkaion güney duvarının dıştan görünüşü

- 71-Dış Cephe : Güney cephede yer alan güneş kursları
- 72- " " : Güney-doğu pastophorion hücresinin örten meyilli çatı
- 73- " " : Güney cephe-hağın güney kolu ile sağ pastophorion hücresi arasında kalan bölümün altında yer alan körniş
- 74- " " : Güney cephe sağ pastophorion hücresi
- 75- " " : Exonarthex güney cephesi
- 76- " " : Exonarthex cephesi minare kaidesi ve 1990'da ortaya çıkarılan rozet
- 77- " " : Doğu cephesi
- 78- " " : Ana apsisin üst kısmında yer alan kör nişler
- 79- " " : Ana apsis ile sol pastophorion hücresi arasındaki kemer izi
- 80- " " : Kubbe örtüsü ve pencereleri
- 81-Türk Devri Ekleri: Bugün yapıda yer alan minber
- 82- " " " : Batıda yer alan avlu kapısı
- 83-1990 Yılı Çalışmaları: Naosta eski boyadan kalan izler
- 84- " " " : Güney duvarında yapılan açma
- 85- " " " : Ortaya çıkarılan minare kaidesinin girişi
- 86- " " " : Batı cephesinin sağında ortaya çıkarılan sütun başlığı
- 87- " " " : Bu sütun başlığından detay
- 88- " " " : Minare kaidesi üzerinde-axonarthex güney dış duvarı üzerinde- ortaya çıkarılan rozet
- 89- Karşılaştırma : Bodrum Camii güney cephesindeki payeler

- 90- Karşılaştırma: Gül Camii - kubbe- içten
- 91- " : Gül Camii - kuzey duvarı- içten
- 92- " : Pantokrator Manastırı Güney Kilise gynekain-
nunun naostan görünüşü
- 93- " : Soterios Kilisesi cephesindeki meander frizi
ve güneş kürsu
- 94-95- " : Fenari İsa Camii apsis cephesindeki güneş
kursları

XII- BİBLİOGRAFYA

- 1- Anna Komnena: Alexiade (I-IV), Collektion Byzantine,, C:I, Paris 1937, s:XIII-XIV
- 2- AYVERDİ, E.H.: Fatih Devri Mimarisi, C:I, İstanbul,, 1953, s:14-15
- 3- AYVERDİ, E.H.: Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahal-
leleri, Şehrin İskani ve Nüfusu, Vakıf-
lar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara,,
1958, s:19-20
- 4- BRUNOFF, N. : "Über Zwei Byzantinische Baudenkmäler
von Konstantinople Ausden XI Jahrhun-
dert", Byzantinisch-Neugriechische
Jahrbücher 9,, (1930-32), s:129-139
- 5- BUCHWALD, H. : "Sardis Churches (E) Preliminary
Report", Jahrbuch der Österreichischen
Byzantinistik 26, (1977), s:265-299
- 6- BÜYÜKÖĞEN, K.: Tirilye ve Siyi'deki Bizans Kiliseleri,
(İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakül-
tesi, Sanat Tarihi Bölümü yayımlanmamış
Lisans Tezi), İstanbul 1985, s:16-51
- 7- DIEHL, C. : Manuel d'art Byzantin, Paris 1925, C-I-II
- 8- DÖLGER, F. : Regesten der Kaiserurkunden des Ostro-
mischen Reiches von 565-1453, Münih,
1924-1965
- 9- EBERSOLT, J. : Rapport Sommaire sur une Mission a Cons-
tantinople,, 1910:Nouv. Archde Egliss,
Scient, et litt 1911, s:15-16

- 10- EBERSOLT, J- THIERS, A.: Les Eglises de Constantinople,,
Paris 1913, s:171-182
- 11- EBERSOLT, J. : Monuments d'architecture Byzantine,
Paris Les Editions d'art et histoire
1934, s:166
- 12- EYİCE, S. : İstanbul Petit Guide à Travers les Monu-
ments Byzantins et Turcs, İstanbul,1955,
s:59-60
- 13- EYİCE, S. : "Les Eglises Byzantines de İstanbul (du
IX au XV siècle)", 12 Corsi di Cultura
Sull'arte Ravennate E Byzantina,, 1965,
s:276-280
- 14- EYİCE, S. : "İmaret Camii" maddesi, Türk Ansiklope-
disi, C:XX
- 15- EYİCE, S. : Byzantine Art in Turkey, The Art and Arc-
hitectura of Turkey, Fribourg 1980, s:51-53
- 16- EYİCE, S. : Son Devir Bizans Mimarisi, II. Baskı,İstan-
bul,, 1980
- 17- EYİCE,, S. : "İznik'te Bir Bizans Kilisesi", Türk Tarih
Kurumu Belleteni, C:XIII, Sayı:49,,
s: 37-51
- 18- EYİCE, S. : "İstanbul'un Bizans Su Tesisleri", Sanat
Tarihi Araştırmaları Dergisi, İstanbul,
1989,, C:II, sayı:5, s:3-14
- 19- Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neş-
riyatı, Ankara 1938

- 20- FORCHHEIMER, Ph- STRZYGOWSKI, J.: Die Byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinople, Beiträge zur Baukunst und zur Topographie von Konstantinople, Byzantinische Baudenkmäler II,, Wien, 1893, No. 34, s:107
- 21- GURLITT, C. : Die Baukunst Konstantinopels, Berlin 1907
s:39-40
- 22- HANFMANN, G.M.A.: "The Sixty Campaign at Sardis 1963",
BASOR 174, (1964), s:14-20
- 23- Hüseyin Ayvansarayi : Hadikat-ül Cevami, İstanbul, 1281,
C:I, S:67
- 24- JANIN, R. : "Christ Pantepopte", Revue des Études Byzantines 2, 1944, s:175-176
- 25- JANIN, R. : La Géographie Ecclesiastique de l'Empire Byzantin, Paris 1969, s:513-515
- 26- KOLLWITZ, J.: "Zur frühmittelalterlichen Baukunst Konstantinopels", Römische Quartalschrift 42, 1934
s:247
- 27- KRAUTHEIMER, R.: Early Christian and Byzantine Architecture
(Pelican History of Art 224) Penguin Books
1963, s:263-264
- 28- MAMBOURY, E. : Constantinople, Guide Touristique, İstanbul 1934, s:244-245
- 29- MANGO, C. : Architettura Bizantina, (Storia Universale dell'architettura) Ed Electa 1975, s:233-235

- 30- MILLINGEN, A. Von. : Byzantine Churches in Constantinople,,
Landon 1912, s:212-217
- 31- MORGANSTERN,, J. : "The Church at Dereagzi", A Preliminary
Report,, Dumbarton Oaks Papers, XXII
(1968), s:217-225
- 32- OSTROGORSKY,, G. : Bizans Devleti Tarihi,, (çev. Prof. Dr.
Fikret İŞILTAN), Türk Tarih Kurumu Ya-
yınları,, X. Dizi,, sayı:7a,,II. baskı,,An-
kara 1986
- 33- ÖZ, T. : İstanbul Camileri I., Türk Tarih Kurumu Ya-
yınları, VI. Dizi, sayı:5,, Ankara 1962,,s:
52
- 34- PASPATES, A.G. : Byzantenai Melatenai,, İstanbul 1870, s:
312-314
- 35- PULGHIER,, D. : Les Anciennes Eglises Byzantines de Cons-
tantinople,, Wien 1878,, s:27-28
- 36- RICHTER, J.P. : Quellen der Byzantinischen Kunstgeschichte,
Wien,,1878, s:27-28
- 37- SCHNEIDER,, A.M. : Byzanz,, Berlin,1936, s:68
- 38- TUNAY,M.İ. : Türkiye'de Bizans Mimarisinde Taş ve Tuğla
Duvar Tekniğine göre Tarihlendirme,,(İstan-
bul Üniversitesi,Edebiyat Fakültesi, Sanat
Tarihi Bölümü yayımlanmamış doktora tezi)
İstanbul,1984, s:254
- 39- WIENER,W.M. : Bildlexikon zur Topographie İstanbuls,
Tübingen,1977,,s:120-121

XIII- BIBLIYOGRAFYA KISALTMALARI

- Alexiade: Anna Komnena: Alexiade(I-IV), Collection Byzantine, C.I, Paris 1937
- Architettura Byzantina: MANGO,C.: Architettura Byzantina,(Storia Universale dell architettura), Ed Electa 1975
- Baukunst: GURLITT,C.: Die Baukunst Konstantinopels, Berlin 1907
- Byzanz : SCHNEIDER,A.M.: Bizanz, Berlin 1936
- BNJ : BRUNOFF,N. : "Über Zwei Byzantinische Baudenkmäler von Konstantinopel ausden XI Jahrhundert", Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 9, 1930-32
- Byzantine Churches: MILLINGEN,A.Von: Byzantine Churches in Constantinople, London 1912
- Early Chiristian: KRAUTHEIMER,R.: Early Christian and Byzantine Architectura (Pelican History of Art 224) Penguin Books 1963
- Eglises: JANIN, R.: La Géographie Ecclésiastique de l'Empire Byzantin,, Le Siege de Constantinople, Les eglises et les monastires, Paris 1969
- Fatih Devri Mimarisi: AYVERDİ, E.H.: Fatih Devri Mimarisi, C.I, İstanbul 1953
- Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri:
AYVERDI, E.H.: Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı,

Ankara 1958

- Hadika: Hüseyin AYVANSARAYI: Hadikat-ül Cevami, İstanbul 1281
C.I
- İstanbul'un Bizans Su Tesisleri: EYICE, S.: "İstanbul'un Bizans
Su Tesisleri" Sanat
Tarihi Araştırmalar
Dergisi, C:II, Sayı 5
- Les Eglises: EBERSOLT-THIERS: Les Eglises de Constantinople,
Paris 1913
- Les Eglises: EYICE, S.: "Les Eglises Byzantines de İstanbul (du
IX au XV siècle)", 12 Corsi di Cultura
Sull'arte Ravennate e Bizantina, 1965
- Mission: EBERSOLT, J.: Rapport Sammaure sur une Mission a Cons-
tantinople, 1910
- Petit Guide: EYICE, S.: İstanbul Petit Guide à Travers les Mo-
numents Byzantins et Turcs, İstanbul
1955
- Regesten: DOLGER, F.: Regesten der Kaiscrurkunden des Ostromis-
chen Reiches von 565-1953, Münih 1924-
1965
- RQ: KOLLWITZ, J.: "Zur frühmittelalterlichen Baukunst Konstan-
tinopels" , Römische Quartalschrift 42,
1934
- "Sardis Churches(E) Preliminary Report":
BUCHWALD, H.: "Sardes Churches(E) Prilimi-
nary Report", Jahrbuch der
Österreichischen Byzantinistik

26(1977)

- Son Devir Bizans Mimarisi: EYICE, S.: Son Devir Bizans Mimarisi
II. Baskı, İstanbul 1980
- Trilye ve Siyi'deki Bizans Kiliseleri:
BÜYÜKOĞLU, K.: Trilye ve Siyi'deki Bizans
Kiliseleri, (İst. Un. Ed. Fak.
Sanat Tarihi Bölümü yayımlan-
mamış lisans tezi), İstanbul
1985
- "The Sixty Campaign at Sardis 1963"
HANFMANN, G.M.A.: "The Sixty Campaign at
Sardis 1963" BASOR, 174
(1964)
- Wasserbehälter: FORCHHEIMER-STRYGOWSKY: Die Byzantinischen Was-
serbehälter von Kons-
tantinopel, Beiträge
zur Baukunst und zur To-
pographie von Konstanti-
nopel, Byzantinische
Baudenkmäler II, Wien
1893